

การสร้างบ้านแปลงเมือง รัตนโกสินทร์

กรุงเทพฯ : โครงสร้างเมือง
ทางกั้นประโยชน์ใช้สอย

๒๕๒๕-๒๕๒๖

บุปผนาภ สุวรรณมาศ

การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์นี้ เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2325 เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นนครหลวง โดยย้ายจากทางฝั่งธนบุรีมาด้านตรงข้าม

จากรายงานฉบับนี้ ผู้เขียนจะได้เสนอสภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ในระยะ 200 ปีที่ผ่านมาในหัวข้อที่ว่า **กรุงเทพฯ : โครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์การใช้สอยที่ดิน** (Bangkok : Urban Functional Structure) ตามช่วงระยะเวลาต่าง ๆ โดยจะชี้ให้เห็นถึงสภาพบ้านเมือง บรรยากาศของนคร และสภาพความเป็นอยู่ของพลเมืองเท่าที่จะมีหลักฐานค้นคว้าได้ และสุดท้ายจะได้บรรยายถึงโครงสร้างการใช้ที่ดินกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน พร้อมทั้งจะได้แสดงอรรถาธิบายถึงทฤษฎีโครงสร้างนครกรุงเทพฯ อยู่ในรูปแบบของ Multiple Nuclei ด้วย

แต่เดิมกรุงเทพฯ เป็นหมู่บ้านการประมงเล็ก ๆ อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยาประมาณ 25 ก.ม. จากปากแม่น้ำ ในสมัยพระนารายณ์มหาราช ได้มีนักภูมิศาสตร์จากราชสำนักฝรั่งเศส ได้ทำแผนที่เส้นทางที่อยุธยา และได้กล่าวถึงเมืองบางกอกใน ค.ศ. 1686 (พ.ศ. 2229) ว่า *"ป้อมปราการบนฝั่งแม่น้ำตอนปากอ่าวมี 2 แห่ง คือ ป้อมตะเกี้ยวและป้อมบางกอก เป็นเสมือนด่านหน้าของราชอาณาจักรเมื่อถึงบางกอก แม่น้ำนี้แยกออกเป็นสองสาขา สาขาทางตะวันออกไหลเชี่ยว ส่วนสาขาทางตะวันตกมีสันดอนขวางทางเรือไว้ และใช้เป็นที่พักจอดเรือได้อย่างเหมาะสม"* ฉะนั้น กรุงเทพฯหรือบางกอกจึงเป็นแหล่งการค้ามาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว

สภาพภูมิศาสตร์

กรุงเทพฯ ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มดินดอนสามเหลี่ยมแม่น้ำเจ้าพระยามีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม มีน้ำขังเฉอะแฉะ กรุงเทพฯมหานครอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณเมตรครึ่งเท่านั้น ซึ่งทำให้ปัญหาหาน้ำเป็นปัญหาใหญ่มาก สภาพใต้พื้นดินไวต่อการสั่นสะเทือน เพราะว่าโครงสร้างใต้ดินของกรุงเทพฯ ประกอบด้วยชั้นของดินเหนียวและกรวดทรายหลายชั้น และดินเหนียวชั้นบนซึ่งหนุ่นโครงสร้างทางกายภาพของเมืองนั้นไวต่อการสั่นสะเทือน ซึ่งมีผลต่ออาคารก่อสร้างของกรุงเทพฯ ด้วย

นอกจากนี้ แต่เดิมกรุงเทพฯ มหานครเต็มไปด้วยแม่น้ำลำคลองคูน้ำมากมาย จนได้ชื่อว่าเป็นนครเวนิสตะวันออก แต่ต่อมาเพื่อเป็นการขยายถนนหนทาง ก็มีการถมคลองโดยใช้ทอระบายน้ำขนาดเล็กกว่าลำคูเดิม ทำให้กรุงเทพฯ มีระบบระบายน้ำที่เลวมาก รวมทั้งการที่กรุงเทพฯ อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลเพียงเมตรครึ่ง ฉะนั้น เวลาฝนตกชุกจะทำให้เกิดน้ำท่วมขึ้นได้ เพราะน้ำฝนระบายลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาไม่ทัน รวมทั้งในตลิ่งน้ำขึ้น ระดับน้ำในแม่น้ำถูกน้ำทะเลหนุน ก็จะทำให้เกิดน้ำท่วมเป็นปัญหามากขึ้น บางแห่งแม่น้ำ

ลำคลองถูกกรูกล้ำด้วยการปลูกสร้างบ้านเรือน และคลองบางแห่งก็ไม่มีการขุดลอก ทำให้ตื้นเขิน ก็ยังทำให้น้ำท่วมเป็นปัญหาขึ้นอีก

การเติบโตของกรุงเทพฯ ในระยะ 200 ปีที่ผ่านมา นี้ เราอาจจะจัดโครงสร้างทางด้านประโยชน์ใช้สอยได้ดังต่อไปนี้

ระยะแรก	Capital and Fortified City (2325-2352) - (ร.ศ. 1 - ร.ศ. 28)
ระยะที่สอง	Old City (2352-2394) - (ร.ศ. 28 - ร.ศ. 70)
ระยะที่สาม	Commercial City (2394-2411) - (ร.ศ. 70-ร.ศ. 87)
ระยะที่สี่	Pre-Industry City (2411-2489) - (ร.ศ. 87-ร.ศ. 165)
ระยะปัจจุบัน	Primate City (2489-....) - (ร.ศ. 165-...)

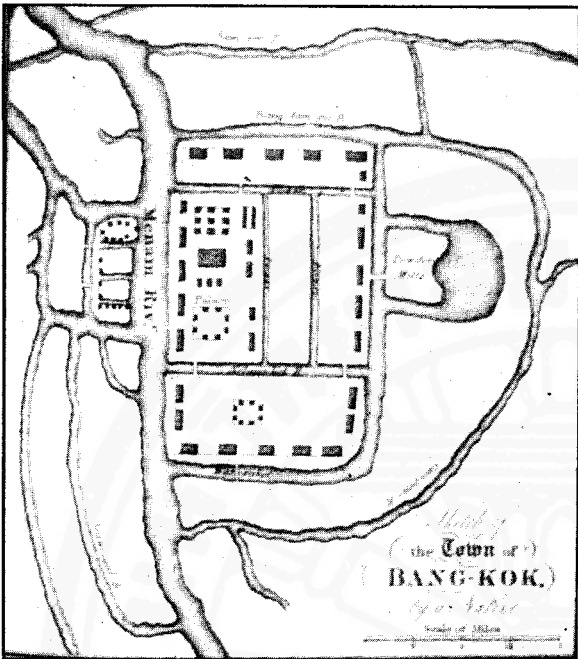
ระยะแรก Capital and Fortified City (2325-2352)

เป็นระยะที่รัชกาลที่ 1 โปรดให้ย้ายพระนครจากฝั่งธนบุรีมาทางด้านฝั่งตรงข้าม เนื่องจากกรุงธนบุรีมีแม่น้ำเจ้าพระยาผ่ากลาง มีลักษณะเป็นเมืองอกแตก ไม่เหมาะสมทางด้านยุทธศาสตร์ ยากที่จะรักษาเมืองไว้ หากพ่ายกทัพมาประชิดเมือง พระราชวังเดิมตั้งอยู่ในที่มีวัด 2 วัดขนานบอยู่ ไม่สามารถจะขยายพระราชวังได้อีก อีกทั้งกรุงธนบุรีตั้งอยู่บนส่วนที่แม่น้ำถูกกัดเซาะ จึงโปรดให้ย้ายพระนครมาทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา

สถานที่เป็นพระราชวังหลวงนั้น เดิมเป็นที่อยู่ของชุมชนชาวจีน ซึ่งเป็นที่ดอน จึงโปรดให้พระยาราชเศรษฐีย้ายชุมชนจีนนี้ไปอยู่ที่สำเพ็งทางใต้ของพระราชวังประมาณ 3 ก.ม.

เนื่องจากรัชกาลที่ 1 ทรงมีภาระกิจทางด้านกาป้องกันประเทศและภัยของกรุงเทพฯ ในขณะนั้นก็คือ ความคิดที่ว่า พม่าอาจจะยกทัพใหญ่ลงมาตีกรุงเทพฯ ก็อาจเป็นไปได้ ฉะนั้นในรัชกาลนี้ โครงสร้างของเมืองกรุงเทพฯ จึงเน้นหนักในทางเสริมความแข็งแกร่งทางด้านกาป้องกันพระนคร โปรดให้คลองไหลออกเป็นคูเมืองชั้นใน และคลองบางลำภูและคลองโอง่างเป็นคูเมืองอีกชั้นหนึ่ง เรียกชื่อว่า คลองรอบกรุง คลองมีความยาวประมาณ 7.20 ก.ม. และโปรดให้สร้างกำแพงเมืองสูง 3.60 เมตร และหนา 2.70 เมตร มีประตูเมืองเป็นระยะ ๆ 16 ประตู พร้อมด้วยป้อมอีก 16 ป้อม ปัจจุบันคงเหลือแต่ป้อมพระกาฬ และป้อมพระสุเมรุเท่านั้น

การก่อสร้างพระราชวังหลวงและวัดพระแก้ว เสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2328 และการก่อสร้างต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ระยะนี้ เป็นการเลียนแบบกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น เพื่อรักษาขวัญและสร้างกำลังใจให้กับประชาชน อาจกล่าวได้ว่า กรุงเทพฯ ในสมัยเริ่มแรกตั้งเป็นเมืองหลวงนี้ มีอาณาเขตภายในคูเมืองและกำแพงเมืองเท่านั้น มีเนื้อที่ประมาณ 2,163 ไร่ นอกกำแพงเมืองเป็นที่เปลี่ยวเป็นป่า มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ด้วย

แผนที่กรุงเทพตอนต้น ในสมัยที่ Crawford เข้ามาเจริญพระราชไมตรี

ระยะที่สอง Old City (2352-2394)

เมืองเก่านี้เจริญเติบโตอยู่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ในระยะนี้กรุงเทพจัดเป็นเมืองการปกครองและเป็นระยะที่ฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีและอารยธรรมเดิมที่สูญหายไป ในคราวที่เสียกรุงแก่พม่า การค้าทำกันน้อยมาก ยกเว้นพวกคนจีน การอุตสาหกรรมยกเว้นหัตถกรรมยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าไรนัก พระเจ้าแผ่นดินทรงให้ความสำคัญกับการสร้างวัดและการปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ เช่น วัดอรุณฯ วัดสุทัศน์ฯ วัดบวรฯ เป็นต้น ฉะนั้นในระยะนี้ กรุงเทพมหานครจึงมีสิ่งก่อสร้างสูงๆ ของเจดีย์ วัด ประตุมือง และป้อมปราการต่างๆ ตัดกับแนวขนานของลำคลอง แม่น้ำ และถนนหนทาง ซึ่งในขณะนั้นเป็นเพียงทางเดินแคบๆ เท่านั้น

อาณาบริเวณของกรุงเทพอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้ง 2 ฝั่ง มีความยาวทั้งหมดเพียง 2.5 ไมล์ มีความกว้าง 1.5 ไมล์ มีประชากรเพียง 50,000 คน (จากการประมาณของ Dr. John Crawford ซึ่งเป็นทูตจากผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียมาเจริญพระราชไมตรี ในปี พ.ศ. 2365)

จากหนังสือ *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and CoChin-China* ของ Dr. John Crawford ทำให้เราเห็นสภาพของกรุงเทพมหานครในขณะนี้ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ

ประชาชนอาศัยอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วน

ใหญ่ และทางฝั่งขวานั้น มีผู้คนอาศัยอยู่เฉพาะเป็นแนวแคบๆ ตามลำน้ำ ด้านหลังของที่มีคนอยู่อาศัย เป็นสวนผลไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ไม่มีการปลูกข้าวใด ๆ ใกล้เคียง ในบริเวณกรุงเทพเท่าที่ Dr. Crawford มองเห็น

บ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนแพอยู่ริมน้ำ และการคมนาคมในขณะนั้นเป็นการคมนาคมทางน้ำทั้งสิ้น ริมแม่น้ำมีเรือสัญจรไปมาทุกรูปแบบ ถนนหนทางไม่มีเลย ยกเว้นทางเดินเท้าแคบๆ คลองบางหลวงทางฝั่งธนบุรี เป็นแหล่งที่สำคัญที่นำเกลือ ไม้สัก Sapan Wood มาสู่กรุงเทพ

แหล่งการค้าของกรุงเทพ นอกจากตลาดน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา และลำคลองต่าง ๆ ซึ่งมีแม่ค้าพ่อค้านำสินค้ามาขายแล้ว ยังมีแหล่งการค้าที่ตลาดท้ายวัง และตลาดที่สำเพ็งซึ่งเป็นทางเดินทำด้วยอิฐ มีร้านอยู่สองข้างทาง พ่อค้าเป็นชาวจีนเป็นส่วนใหญ่ขายพวกผ้าแพรจีน ผ้าแขก และผ้าจากอังกฤษ

ไม่ไกลจากตลาดที่สำเพ็งนี้มีโรงงานทำกระสุนปืนขนาดใหญ่ด้วย และบริเวณใกล้เคียงเป็นเขตคฤหาสน์ สำหรับซึ่งพวกพม่าที่ถูกวาดต้อนมากรุงเทพในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ระยะที่สาม Commercial City (2394-2411)

กรุงเทพมหานครเริ่มเติบโตเป็นเมืองการค้าในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากสนธิสัญญา Bowring ที่ทำกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 และสนธิสัญญากับนานาประเทศที่ตามมาทีหลัง

เมื่อเริ่มแรกสร้างพระนครศูนย์กลางของนครในตอนนั้นอยู่ที่พระบรมมหาราชวัง และมีบ้านเรือนของพวกขุนนางชั้นผู้ใหญ่และเจ้านายชั้นสูงรายล้อมพระราชวังอยู่ทั้ง 2 ฝั่งน้ำ ขุนนางผู้น้อยและประชาชนธรรมดาจะตั้งบ้านเรือนห่างออกมาตามฐานะของตน แต่ต่อมาเนื่องจากประชาชนเพิ่มมากขึ้น รูปแบบโครงสร้างนครอันนี้ก็เปลี่ยนไป เนื่องจากบรรดาเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ออกมาสร้างที่อยู่อาศัยไกลจากพระราชวังออกมา ทำให้เมืองมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น เมืองขยายออกไปนอกกำแพงเมืองตามฝั่งแม่น้ำและลำคลอง ดังนั้น จึงต้องมีการขุดคลองเป็นราชอาณาจักรใหม่ขึ้น ใน พ.ศ. 2394 มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมใหม่อยู่ล้อมรอบคลองรอบกรุง ทำให้เนื้อที่เมืองกรุงเทพเพิ่มขึ้นเป็น 3 เท่าของเดิม คลองนี้ยาวราว 120 เส้น และทุก ๆ 30 เส้นมีป้อมปราการใหญ่อยู่โดยตลอด โดยไม่มีกำแพงเมือง มีทั้งหมด 5 ป้อมด้วยกัน คือ ป้อมท่าลายแรงปรปักษ์ ป้อมหักกำลังตึกกร ป้อมผลาญไพรีราบ ป้อมปราบศัตรูพ่าย ป้อมปิดปัจฉิมอีกเทียบมหาญ

สภาพบ้านเมืองของกรุงเทพในขณะนี้จะเห็นได้จากหนังสือ *The Kingdom and People of Siam Vol. 1* ของ Sir John Bowring

ซึ่งเป็นราชทูตจากอังกฤษมาเจริญพระราชไมตรีใน พ.ศ. 2398 ดังนี้

พลเมือง Bowring เชื่อตามการคาดคะเนของบาทหลวง Pallegoix ว่า กรุงเทพมหานครมีประมาณ 400,000 คน และในกรุงสยามขณะนั้นมีทาสอยู่ด้วย ซึ่ง Bowring ประมาณว่าคิดเป็น 1/3 ของจำนวนพลเมืองทีเดียว พวกทาสนี้มี 3 แบบด้วยกัน พวกแรกคือพวกเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนมา และพระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานให้เป็นทาสแก่ผู้ใดก็ได้ พวกที่สอง พวกทาสที่ได้คืนเป็นไทได้ คือพวกที่เป็นหนี้สิน และใช้แรงงานแทนการเสียดอกเบี้ย และเมื่อมีเงินมาไถ่ถอนคืนก็จะพ้นจากสภาพการเป็นทาส ส่วนพวกที่สามคือพวกที่ไถ่ถอนคืนไม่ได้ ได้แก่พวกเด็ก ๆ ที่พ่อแม่ขายเป็นทาส โดยเซ็นสัญญาซื้อขาย อย่างไรก็ตามสภาพของทาสในกรุงเทพมหานครนั้น บาทหลวง Pallegoix ได้บรรยายสภาพของทาสโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว จะได้รับความเมตตาจากนาย และมีสภาพดีกว่าคนรับใช้ในยุโรปเสียอีก

Bowring กล่าวถึงพวกทาสในกรุงเทพมหานครนั้นว่า มีพวกทาสเดินล่ำมโซ่อยู่ตามถนนหนทางในกรุง มีทั้งผู้หญิงและผู้ชายเดินเป็นกลุ่มใหญ่ กลุ่มเล็ก มีผู้คุมถือไม้อันใหญ่คอยควบคุมไปส่งนายที่ตนจะไปเป็นทาส ซึ่ง Bowring คาดว่าพวกนี้เป็นทาสประเภทสองเป็นส่วนใหญ่

บ้านเรือน ลักษณะบ้านเรือนของกรุงเทพฯสมัยนั้นส่วนใหญ่คนจะอาศัยอยู่ตามเรือนแพริมแม่น้ำซึ่งเจ้าของจะย้ายที่ขยับไปตามแต่จะสะดวก เรือนแพเหล่านี้ บางหลังก็สร้างด้วยไม้ บางหลังก็สร้างด้วยไม้ไผ่ หวาย หรือใบจาก หากเรือนใดใช้เป็นร้านขายของก็จะรื้อด้านหน้าออกเพื่อตั้งสินค้าไว้ให้เห็น

อาคารบ้านเรือนน้อยหลังที่จะก่ออิฐถือปูน ส่วนที่อยู่อาศัยของพวกชนชั้นกลางทำด้วยไม้ และในขณะที่ผู้มีรายได้น้อยปลูกบ้านด้วยไม้ไผ่ มุงด้วยหลังคาจาก ซึ่งทำให้มีไฟไหม้ในกรุงบ่อยมากทีเดียว แต่หลังจากไฟไหม้แล้ว เพื่อนบ้านใกล้เคียงก็จะมาช่วยซ่อมและสร้างใหม่

ลักษณะของตัวบ้าน โดยทั่วไปแล้วมีที่อยู่ 2 ส่วนด้วยกัน ส่วนหนึ่งสำหรับเจ้าของบ้านผู้ชาย และอีกส่วนเป็นของเจ้าของบ้านผู้หญิง บ้านจะมีได้สูงประมาณ 6-8 ฟุต เพื่อกันน้ำท่วม และเสาเรือนฝังอยู่ในดินประมาณ 3-4 ฟุต มีบันไดขึ้นทางหน้าบ้าน

บ้านพวกคนจีนในเขตสำเพ็งจะเป็นเรือนแถว สร้างบนดินตามลักษณะธรรมเนียมจีน เรือนแถวนี้จะอยู่ 2 ข้างทางเดินที่ปูด้วยอิฐ ทำการค้าขายสินค้า พวกผลไม้ และผ้าแพรพรรณนานาชนิด

อุตสาหกรรม เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ เช่น การทอผ้าใช้เอง ซึ่งพวกเจ้านายและขุนนางชั้นสูงนิยมมาก และ

ถือว่านุ่งผ้าที่ทอเองมีเกียรติกว่าการสั่งซื้อจากต่างประเทศ มีการทำพานะเครื่องใช้ต่าง ๆ จากดินเหนียว ทองเหลือง และเหล็ก นอกจากนี้ยังมีโรงงานทำกระดาษทางเหนือของกรุงเทพ ตามเส้นทางไปอยุธยา กระดาษทำจากต้นไม้ที่เรียกว่า Khri แขน้ำให้โชกแล้วตีเป็นเยื่อกระดาษ ใส่ในแบบพิมพ์ซึ่งเป็นกล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า สูงประมาณ 14 x 20 นิ้ว มีฝารองข้างล่าง เพื่อไม่ให้กระดาษหดตัวและตากแดดให้แห้งก่อนเอาออกจากแม่พิมพ์ เมื่อแห้งดีแล้วก็ใช้เขียนได้โดยใช้หินไม่แข็งนักเขียน กระดาษนี้หายาก ใช้หมึกเขียนไม่ได้

หลังจากที่ทำสนธิสัญญา Bowring แล้ว จะเห็นว่ากรุงเทพมีการค้าต่างประเทศดีขึ้นมาก ใน พ.ศ. 2365 Crawford บันทึกว่ามีเรือสำเภาการค้าขายในกรุงเทพเพียง 70 ลำ ต่อมาบาทหลวง Pallegoix บันทึกไว้ว่าในปี 2395 มีพ่อค้าชาวตะวันตกเพียง 3 คนเท่านั้น คือ คนอังกฤษ 1 คน คนฮอลันดา 1 คน คนโปรตุเกส 1 คน แต่ใน พ.ศ. 2399 มีเรือต่างชาติมาจอดที่ท่าเรือกรุงเทพถึง 200 ลำ สินค้าออกที่เราส่งไปขายต่างประเทศมี พริกไทย ข้าว น้ำตาล น้ำมันมะพร้าว ดีบุก ตะกั่ว งาช้าง เขาสัตว์ สัตว์เลี้ยง ผ้ายาง และรังนก ส่วนสินค้าเข้าที่เราส่งเข้ามาจำหน่ายคือ เครื่องมือเครื่องใช้ทำด้วยเหล็ก อาวุธพวกมีดคม ผ้าแพรจีน สบู่ เครื่องแก้ว เหล้าองุ่น น้ำชา ผืน และของมีค่าอื่น ๆ ราวๆ มีการสร้างโกดังเก็บสินค้า สำนักงานชิปปิง และท่าเรืออยู่บริเวณที่เรือการค้าต่างประเทศมาจอด

การขยายตัวของกรุงเทพเป็นเมืองการค้าในรัชกาลนี้ จะเห็นว่ามัตลาดใหญ่อยู่ทางใต้ของนคร ในบริเวณสำเพ็ง ซึ่งเป็นศูนย์การค้าของคองจีนนั่นเอง มีอาณาเขตตั้งแต่มคลองโอ่งอ่างมาจนถึงริมคลองผดุงกรุงเกษมแถว ๆ บริเวณวัดกาลหว่า (Calvary Church) เป็นแหล่งขายผลไม้จากต่างประเทศบ้าง สินค้าผ้าแพรพรรณจากประเทศต่าง ๆ และสินค้าอื่นเป็นจำนวนมาก มีคนนับพันไปซื้อขายสินค้าในบริเวณนั้นตลอดเวลา

จากการที่กรุงเทพเป็นเมืองการค้าในสมัยนี้ ทำให้รัฐบาลของรัชกาลที่ 4 มีรายได้เพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวนมาก และสามารถจะทะนุบำรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยได้ทั้งในสมัยของพระองค์และในรัชกาลต่อมา

การคมนาคม ในสมัยรัชกาลที่ 4 การคมนาคมส่วนใหญ่ยังคงเป็นการคมนาคมทางน้ำอยู่ และบาทหลวง Pallegoix ได้เขียนไว้ว่า "... ไม่มีรถเลยสักคันในเมืองหลวง ใช้เรือกันหมด แม่น้ำและลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมทางเดียวเท่านั้น..." อาจจะมีทางบ้างก็เป็นตรอก ซอกเล็กซอกน้อยสำหรับเดิน ฉะนั้นใน พ.ศ. 2404 โปรดให้ตัดถนนตรังริมวังเจ้าเขมรไปคลองพระโขนงสายหนึ่ง แยกไปข้ามคลองข้างวัดแก้วฟ้า อีกสายหนึ่งตัดตรงหลังบ้านกงกุลฝรั่งเศษ และขุดคลองบางรักมาตลอดถึงคลองถนนตรัง เอมูลดินชั้นถมเป็น

ถนน คือ ถนนสี่ลมนั้นเอง ถนนนอกโปรดให้ชื่อว่า ถนนเจริญกรุง ในปีเดียวกันมีการสร้างสะพานข้ามคลองทั้งหมด 17 สะพานด้วยกัน เป็นสะพานไม้บ้าง เหล็กบ้าง พอถึง พ.ศ. 2405 โปรดให้ตัดทางใหม่ภายในกำแพงพระนคร ตั้งแต่มุมวัดพระเชตุพนไปถึงกำแพงพระนครตรงวังเจ้าเขมรข้ามเจาะประตูใหม่ แล้วให้ก่อตึกตลอดทั้ง 2 ฝากถนน ให้เช่า ให้ชื่อถนนเจริญกรุงเช่นกัน (แต่เป็นตอนภายในกำแพงเมือง) ต่อมา พ.ศ. 2406 โปรดให้สร้างถนนบำรุงเมือง และเพ็ญนครขึ้นอีก ฉะนั้น ในระยะนี้จะเห็นว่า โครงสร้างของกรุงเทพเปลี่ยนไป ผู้คนเริ่มย้ายแหล่งที่อยู่อาศัยจากริมแม่น้ำลำคลอง มาอยู่ตึกแถว ริมนถนนเจริญกรุงบ้าง และเริ่มทำการก่อสร้างที่อยู่บนดินมากขึ้นเรื่อย ๆ

ระยะที่ 4 Pre-Industrial City (2411-2489)

กรุงเทพตั้งแต่ พ.ศ. 2411 เป็นต้นมาในรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 8 มีสภาพเป็น Pre-Industrial City ตามความหมายของ Gideon Sjoberg ที่ว่าเมือง Pre-Industrial City เป็นเมืองขนาดไม่ใหญ่นัก ศูนย์กลางของเมืองไม่ได้อยู่ที่การค้า แต่อยู่ที่ศูนย์กลางทางการปก-

ครองหรือวัฒนธรรม โครงสร้างเมืองภายในไม่มีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินที่แน่นอน ไม่มีระบบการค้าและอุตสาหกรรมที่ได้มาตรฐานแบบเดียวกับเมืองอุตสาหกรรมทางตะวันตก ถนนบางสายหรือเมืองบางส่วนมีการค้าเฉพาะอย่าง ถนนหนทางไม่มีประชาชนใช้กันมากนัก และยังใช้สัตว์เป็นแรงงานในการลากพาหนะ

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่ากรุงเทพตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นไปนั้น จะมีสภาพที่เป็น Pre-Industrial City อย่างแท้จริง แม้ว่าจะเริ่มมีความเจริญแบบตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพหลายอย่างก็ตาม ในสมัยเริ่มแรกของรัชกาลที่ 5 มีผู้คนอยู่ในเขตคลองผดุงกรุงเกษม เป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นพวกฝรั่ง ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและทางใต้ของนคร ในเขตเมืองเก่าภายในคลองรอบกรุงนั้น จะเห็นว่าบ้านเรือน และวังของเจ้านายชั้นสูงสลัดกับตึกแถวเป็นระยะ ๆ ซึ่งเป็นภาพพจน์ที่เน้นให้เห็นว่าพลเมืองย้ายที่อยู่อาศัยจากริมคลองมาอยู่ที่ริมถนน ตึกแถวที่นั่นบางแห่งก็ใช้ค้าขายด้วย อยู่อาศัยด้วย แต่บางแห่งก็ใช้เป็นที่อยู่อาศัยอย่างเดียว

ลักษณะตึกแถว ในสมัยนั้น ก็มีทั้ง 2 ชั้น 3 ชั้น อยู่ติดกัน

ภาพบ้านเรือนในสมัยที่ Bowring เข้ามาเป็นทูต

เป็นพริตไปหมดตั้งแต่ 3-20 ห้องก็มี บางแห่งก็เป็นเรือนไม้ บางแห่งก็เป็นตึก บ้างก็เป็นการก่อสร้างแบบง่าย ๆ แต่บ้างก็มีอิทธิพลของยุโรป เช่น ตึกแถวของวังกรมหลวงสรรพาสัตร์ “ตึกนี้ทำรูปร่างดูเปรี้ยว ๆ งาม ๆ ตรงที่เป็นชายคาเห็นกระเบื้องยื่นออกมาทำเป็นขอบซีเมนต์ยาวตลอด มีเสาซีเมนต์โดยขนาดลำแขน สูงสัก 12-13 นิ้ว ตั้งเรียงเป็นแถวในช่องห้องหนึ่ง ๆ ราว 4-5 เสา แล้วก็เสาซีเมนต์มียอดเหมือนบัวตูม เท่ากับเป็นที่กำหนดขนาดของห้องหนึ่ง ๆ เวลามองขึ้นไปไม่เห็นกระเบื้องและดูงามเข้าที่ดี....ส่วนประตูวังทำเป็นช่วงกว้างใหญ่สูงขนาดตึก 2 ชั้น ข้างบนทำเป็นกรอบโค้งครึ่งวงกลม กว้างด้วยกระจกสีต่าง ๆ ใต้กรอบลงมาทำเป็นตึกตาแหลมมโตะเกือบเท่าคนถือคบไฟซู่”¹ ซึ่งตึกแถวนี้ตั้งอยู่ที่ถนนตะนาว

ตึกแถวบางแห่งก็มีลักษณะแตกต่างออกไป เช่น บริเวณใกล้ ๆ กับถนนบ้านหม้อและถนนจักรเพชรนั้นเป็นตึกชั้นเดียว เป็นบล็อก ๆ ไปหลายบล็อก ทำอย่างดี มีสวนดอกไม้เล็ก ๆ หน้าห้อง และรั้วกันอย่างดีทุกห้อง ซึ่งก็มีคนนิยมไปเช่ามาก เพราะเป็นห้อง ๆ อิสระไม่เป็นอย่างตึกแถวทั่ว ๆ ไป

ตึกแถวที่ถนนตีทอง บริเวณเสาชิงช้าเป็นเรือนไม้ได้สูงชัน บ้างเตี้ยบ้าง ปลูกเอื้องไปเอื้องมา ไม่เป็นระเบียบแบบที่อื่น ส่วนวังเจ้านายหรือบ้านขุนนางชั้นสูง ก็จะเป็นเรือนไม้หลังใหญ่ หรือตึกแบบยุโรป มีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายครบแบบยุโรปด้วย มีสนามกว้างขวางและมีสวนดอกไม้ประดับบริเวณบ้านเรือนในเขตที่ลุ่มริมแม่น้ำ จะเป็นเรือนไม้สัก สร้างบนเสาสูง เพื่อให้พ้นความชื้นและน้ำท่วมซึ่งมีทุกปี พื้นดินใต้เรือนเป็นที่ทิ้งขยะ มีสุนัขมาคุ้ยขยะและขยะก็จะเป็นอาหารของหนูที่คนจีนแถบนั้นเลี้ยงไว้²

จะเห็นว่าแหล่งการค้าอยู่ปะปนในเขตที่อยู่อาศัยของคนสมัยนั้นด้วย กล่าวคือ ถนนบำรุงเมืองซึ่งเป็นถนนเด่นมีห้างดี ๆ อยู่บนถนนนี้ เช่น มีห้างแบดแมนขายของฝรั่ง มีห้างแซกเปอร์เซีย ซึ่งมีอยู่หลายร้าน มีห้างคนจีนขายพวกเครื่องลายคราม โต๊ะหมู่บูชา ฯลฯ และมีวังเจ้านายหลายองค์อยู่สลับกันไป ครั้งในสมัยต่อมาบริเวณนี้ก็กลายเป็นความสำคัญลง ห้างฝรั่งและห้างจีน ห้างเปอร์เซีย เล็กกิจการ กลายเป็นร้านขายกาแฟบ้าง ร้านขายยาบ้าง ฯลฯ และที่น่าสังเกตก็คือ ในถนนนี้ต่อกับถนนเฟื่องนคร มีโรงพิมพ์เกิดขึ้นมากมาย เช่น บางกอกบรรณกิจ โรงพิมพ์ศรีกรุง โรงพิมพ์อักษรนิติ โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ ฯลฯ

แหล่งการค้า แหล่งการค้าที่เป็นตลาดน้ำเริ่มน้อยลง และนอกจากการค้าของกรุงเทพฯ จะอยู่ปะปนในเขตที่อยู่อาศัยอย่างที่อธิบายมาแล้ว ยังมีบางแห่งเป็นตลาด เช่น ตลาดเสาชิงช้า แถว ๆ ตึกแถวบริเวณโบสถ์พราหมณ์ มีร้านค้าของเครื่องทองรูปพรรณ

เช่นสายสร้อย แหวน ตุ่มหู กำไล ทำด้วยทองเหลือง เรียกว่า ทองเสาชิงช้า ส่วนตัวตลาดนั้น อยู่ภายในตึกแถวล้อม 4 ด้าน เป็นตลาดใหญ่ สินค้าจัดเป็นระเบียบเรียบร้อยและสะอาด มีแท่นก่ออิฐถือปูนสูงราว 2 คอก สำหรับเป็นที่นั่งวางขายของสดสารพัดชนิดเป็นช่วง ๆ ไป

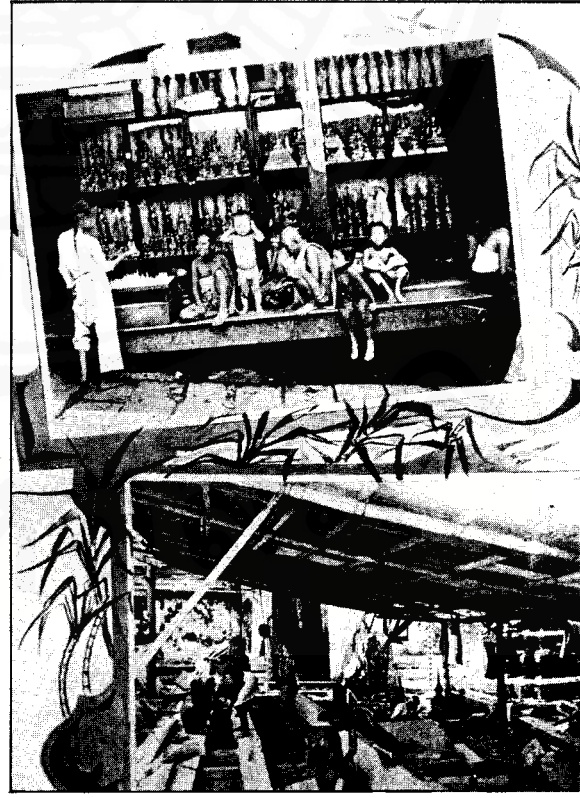
ตลาดปากคลองตลาด เป็นแหล่งรับของสวนที่มาจากคลอง เช่น คลองบางหลวง และทางริมแม่น้ำได้ลงไปเป็นตลาดปลา ซึ่งนำมาจากแม่น้ำท่าจีน แม่งลอง

ตลาดท่าเตียน เป็นตลาดใหญ่มาก ติดต่อกับตลาดท้องน้ำ ซึ่งเต็มไปด้วยสินค้าน้อยใหญ่จากคลองบางหลวงและคลองบางกอกน้อย และใกล้ ๆ กันมีตลาดท้ายวังอยู่ไม่ไกลนัก

ตลาดบำเพ็ญบุญ ซึ่งอยู่ก่อนมาทางสะพานผ่าน อยู่ตรงข้ามกับโรงพยาบาลนครเฉลิมกรุงปัจจุบันนี้ บริเวณนี้เคยเป็นวังของกรมพระยาเทวะวงศ์ เป็นตึกสูงใหญ่ ข้างล่างขายอาหาร ข้างบนเป็นโรงมหรสพ มีระบำนาฏยหรั่งหั่วแดงให้ชมด้วย นอกจากนี้ก็มี ตลาดน้อย (จีนเรียกตลาดเกียะ) บนถนนเจริญกรุง ตลาดหลวงนาวา (ตลาดบางรักปัจจุบัน) ตลาดยอดที่บางลำภู เป็นต้น

แหล่งการค้าอีกแห่งหนึ่งที่นำจะกล่าวถึงคือ แหล่งการค้าที่พาหุรัด เป็นบริเวณแขกขายผ้า แต่แรกเป็นถิ่นที่คนไทยอยู่ ต่อต่อมา

บริเวณลำห้วย

¹ กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน : กาญจนาคพันธุ์
² Siam in the XXth Century:- J.C.D. Campbell

กลายเป็นแขกอินดูขายผ้าจนปัจจุบัน ต่อจากพาหุรัดถึงสะพานหัน ข้ามประตูสะพานหันเป็นตรอกใหญ่ ๆ มีห้างร้านค้าซึ่งเป็นคนจีน ติดต่อกันตลอดไปจนถึงแม่น้ำที่วัดกะละหว่า (Calvary Church) แถวนั้นเป็นแหล่งคนจีนอยู่เต็มหมดถึงเขาวราช เรียกว่า สำเพ็ง บริเวณนี้เริ่มมีตั้งแต่เริ่มตั้งกรุงเทพเป็นเมืองหลวงแล้ว ซึ่งจะเห็นลักษณะของสำเพ็งจากหนังสือ *Twentieth Century Impressions of Siam* ว่า

"South of the walled city is to be found the main commercial part of Bangkok. Along the riverside is a knotted congeries of narrow lanes, known as Sampeng, which in all their characteristics are an exact replica of a Chinese native city. Here are to be found the gaudily begilt opium dens, the theatres, maisons de plaisir, and similar institutions of Canton, with the addition of the gambling-house and police-station of Siam. This district is the real "bazaar" of Bangkok, and in it almost any known article may be purchased, from Siamese Buddhas (made in Birmingham) and ancient, Siamese pottery (manufactured the year previously in Japan) to piece goods and steamboats. The district has a somewhat unsavoury atmosphere, but is as orderly as any other district in Bangkok, and apparently, for the Chinaman, just as healthy. The locality has few charms for the European resident in Bangkok, who rarely go there except for business purposes."

แหล่งการค้าของพวกฝรั่งที่เข้ามาดำเนินธุรกิจประกอบการค้าขายเป็นจำนวนมากนั้น จะมีที่ตั้งเป็น 2 ส่วน คือ

กำแพงพระนคร มีห้างฝรั่งมาตั้งร้านขายของอยู่หลายแห่ง ทั้งที่เป็นตึกขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดเล็ก รวมทั้งที่เป็นตึกแถวก็มีเป็นอันมาก เป็นการก่อสร้างแบบตะวันตกและภายในก็จัดตกแต่งอย่างสวยงามเป็นระเบียบ เป็นที่ดึงดูดลูกค้าในสมัยนั้นมาก เช่น ห้างบิกรัมแอนด์โก ซึ่งเดิมอยู่ที่ปากคลองตลาด ห้างสรรพสินค้า เอ. แบดแมน (Harry A. Badman) ที่ถนนบำรุงเมือง เชิงสะพานช้างโรงสี ห้าง F. GRAHLERT ริมถนนตะนาว เป็นช่างทองชาวเยอรมัน ห้างเฮสทิสแมนขายนาฬิกาต่าง ๆ ที่ถนนเฟื่องนคร ห้าง ย.ร. อันเดรเยอรมันและห้างแอล. ยี. ริกันดี ที่สี่กั๊กพระยาศรี ห้างไฮวาร์ด เอสกิน ที่พาหุรัด ห้างโรเบิตเลนซ์ที่สี่แยกถนนเจริญกรุง ห้างเอสสมิทแอนฮัน ที่ริมคลองโอง่าง ห้างบิกเกนบิก ที่เชิงสะพานมอญ ห้างบัดเลอร์ อยู่ถนนเฟื่องนครใกล้สี่กั๊กพระยาศรี ห้างบาโร-บราร์น อยู่เชิงสะพานหัวตะเข้ (อุบลรัตน์) รุ่นแรก ๆ เป็นของเยอรมัน รุ่นหลัง ๆ เป็นของอังกฤษ

นอกกำแพงเมือง มีห้างยอนแซมสันอยู่ที่เชิงสะพานผ่านฟ้า ขายผ้าฝรั่งและตัดสูท ห้าง เอส.เอ.บี ขายนาฬิกา ห้างเฟรเซอร์-แอนนีฟ ทำน้ำโซดาสิมมอนด์ น้ำขิง ที่สี่พระยา ห้างไวท์อภัยเลตลอป เป็น Department Store อยู่หน้ากรมไปรษณีย์ ห้างฟอกแอนด์ไวดิก (ห้างสิงห์โตไทยเรียกห้างมิสฟัก) ห้างคลีก (ไทยเรียกห้างมิสกลัก)

ห้างหลุยส์ที่เลียวโนเวนส์ (ไทยเรียกมิสหลุยทำป้าไม้) อยู่แถวตรอกชาเตอร์แบงค์ ห้างพวกที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ขายข้าวและไม้สัก มาแต่เดิม รวมทั้งเครื่องจักรด้วย

การค้าใหญ่ ๆ ที่คนไทยทำในสมัยนั้นก็มี

1. ห้างสิทธิพันธ์อยู่ที่ถนนเฟื่องนคร รับผิดชอบแต่งบ้านเรือน และเป็นร้านขายของด้วย เป็นที่เชื่อถือของเจ้านายและขุนนางมากมาย

2. ห้างสันตโกชน์ เป็นที่รู้จักในยุโรป ทำกิจการค้าด้านทำ preserved fruits, conserves, and delicacies เป็นที่นิยมมากในหมู่คนไทย ต่อมามีการตั้งโรงงานทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ จึงส่งไปขายต่างประเทศเป็นที่นิยมมากในอเมริกา และได้รับรางวัลเหรียญทองที่ St. Louis Exhibition ใน พ.ศ. 2451 ได้มีการขยายกิจการ และเปิดร้านอีก 2 ร้านที่ถนนเจริญกรุง ทำเป็นร้านอาหารที่ทันสมัย, บาร์เลาจน์ และร้านขายสรรพสินค้า ซึ่งเป็นที่นิยมในหมู่ผู้สื่อข่าวไทย ในขณะนั้นมาก ต่อมากิจการเสื้อผ้าของสตรีและร้านขายยาด้วย

เจ้าของบริษัทเป็นคนไทยทั้งหมด มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ และคุณหญิง นาย Thouay และพี่ชาย

3. หลวงสุวรรณภิกษานัญ เป็นช่างเงินช่างทองที่ถนนวรจักร ทำการค้าเพชรพลอย เคยเป็นพนักงานของบริษัท Grahlert & Co. มาก่อน

4. โรงพิมพ์อักษรนิติ ของพระศิริโอสวรรย์ ได้เปิดโรงเรียนสอนศิลปะการทำหนังสือแก่พนักงานเพื่อยกระดับมาตรฐานการพิมพ์ด้วย

5. วิรัตน์จันทร์ ดิสเบนซารี ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2444 โดยมีคุณวิรัตน์เป็นเจ้าของ มีประสบการณ์ทางด้านการศึกษา 20 ปี ที่โรงเรียนแพทย์ศิริราช ภายใต้ Dr. Cowen นอกจากเป็นร้านขายยาแล้วยังเป็นช่างตัดสูทของพระเจ้าแผ่นดินด้วย

6. โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ พิมพ์หนังสือราชการเป็นส่วนใหญ่ และเป็นโรงพิมพ์ที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ ในสมัยนั้น เจ้าของคือ หลวงดำรงธรรมสาร

7. บริษัทสุวรรณภิกษ ตั้งขึ้นโดยนายผัน สุวรรณภิกษ ทำกิจการด้านค้าเพชรพลอย ตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุง เดิมรับจ้างทำที่บ้าน ต่อมาก็ตั้งร้านเอง จึงเป็นที่นิยมมากถึงกับต้องจ้างพนักงานถึง 40 คน

ธนาคาร ในสมัยรัชการที่ 5 มีทั้งหมด 5 ธนาคารด้วยกันในสมัยนั้น คือ

1. สยามกัมมาจลแบงก์ (Siam Commercial Bank) ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2449 ดำเนินกิจการโดยพระสรรพากรณ์

2. ธนาคารจุเฮง เฮง (Joo Seng Heng Bank) เป็นสถาบัน

การเงินของคนจีนที่สิงคโปร์ ประสบความสำเร็จ จึงมาเปิดธนาคารที่เมืองไทยด้วย

3. Banque de L'Indo-Chine เป็นของฝรั่งเศส
4. Hongkong and Shanghai Banking Corp. บนมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เคยออก Note เอง แต่ต่อมาพอรัฐบาลไทยมี Note ใช้ก็เลิกไป
5. Chartered Bank of India, Australia and China, Ltd. ตั้งอยู่ติดกับโรงแรมโอเรียนเต็ล

การอุตสาหกรรม นอกจากโรงงานทำขนมของพระยาภาสกรวงศ์ที่มีชื่อเสียงไปถึงอเมริกา จนได้รับรางวัลเหรียญทองแล้วนั้น ยังมีโรงงานทำบุหรี่ยิปต์ที่กรุงเทพฯ โดย Mr. C. Pappayanopulos ตั้งโรงงานที่ถนนเจริญกรุง โดยส่งไปยาสูบมาจากต่างประเทศ ทำบุหรี่ยิปต์เท่านั้น มีเครื่องจักรใช้ในโรงงานและมีคนทำงานในโรงงานหลายคน รวมทั้งโรงงานทำกระเบื้อง (Tile) ด้วย

แหล่งสำราญของคนสมัยนั้น ทางด้านประตูสามยอดมีโรงหวย ก.ข. โรงชี่เกหม่อมสุภาพ (Prince Theater) โรงละครปราโมทัย ช้ามสะพานเหล็กไปมีโรงบ่อน โรงหนังญี่ปุ่น ฯลฯ

อีกแห่งหนึ่งคือ ที่ริมถนนมหาชัยมีบาร์ช้วนหลี่ ขายเหล้าและอาหาร มีแตรออเล่นบรรเลงและการแสดงเบ็ดเตล็ดทุกคืน คนหนุ่มชอบเที่ยวมาก มีนางเสิร์ฟ มีระบำ มีเต้นรำด้วย และการแสดงแปลก ๆ หลายอย่าง

ส่วน Club ในสมัยนั้นมี British Club Bangkok United Club, German Club Siam Society, Royal Bangkok Sports Club and Club ของคนไทย คือ สโมสรทวีปัญญา (Dvi Panya Club) อยู่ที่สวนสราญรมย์

การสุขภาพ

1. น้ำกินน้ำใช้ จะมีสระน้ำใสสะอาด ซึ่งโบกซีเมนต์อย่างดี สำหรับคนนำถังผูกเชือกไปตักมาอาบหรือเป็นที่ที่พวกคนจีนมาตัก

น้ำใส่ปีบส่งไปขายตามบ้าน สระน้ำนี้มีที่แพร่่งกุชร ตรอกกำปะณี และตรอกพระยานานาและอื่น ๆ ตอนนั้นไม่มีน้ำประปาใช้ นอกจากสระน้ำที่คลองวัดสุทัศน์ น้ำใสมาก คนก็จะไปตักมาอาบและใช้เช่นกัน หรือไม่คนก็ลงไปอาบน้ำในคลองตลาด ซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก

2. การสุขาของประชาชนในตอนนั้นที่ริมถนนตะนาว ซึ่งเป็นที่ค่อนข้างใหญ่ เป็นที่ต้นไม้ขึ้นรกเต็มไปหมด เป็นที่ตั้งเจ็หรือส้วมสาธารณะ โดพอดวร รูปเป็นสี่เหลี่ยม ฝาข้างในขวางตัดกันเป็น 4 ห้อง มีบันไดขึ้นทั้ง 4 ด้าน หลังคาเหมือนกระโจม

ที่หลังตลาดเสาชิงช้า ทำเป็นห้องแถวไม้ยาวกันเป็นห้อง ๆ ราวสัก 5-6 ห้อง

ยังมีบริษัทดำเนินธุรกิจทางด้านนี้ เรียกว่า "บริษัทสอาด" เป็นของพระศิริโอศวรรษ์ อยู่ที่บางขุนพรหม เป็นที่ว่างโล่งโล่งใหญ่มาก เป็นที่รถบรรทุกอุจจาระและวัที่ลากรถจอดอยู่มากมาย บริษัทนี้รับจ้างขนเกือบทุกถนน คือ มีถึงจ่ายให้ตามตึกแถวทุกถนนไป วิธีการของบริษัทสอาดก็คือ เมื่อจ่ายถึงไปตามตึกแถวหรือบ้านแล้ว เวลาราว 2 ยาม ก็ไปเก็บโดยใช้รถทั้ง 4 ด้านทำด้วยสังกะสีแผ่น

สภาพของกรุงเทพตอนต้นโดยทั่ว ๆ ไป

ด้านหลังเป็นบานประตูเปิดได้ จุติงราวสัก 30-40 ถึง มีวีวสองตัว ลากเอาถังเปล่ามาเปลี่ยนถังที่ใช้แล้วทุกคืน คนเปลี่ยนถังหัวโคมใบหนึ่งไปเคาะประตู เข้าไปเอาถังใหม่ไปเปลี่ยนถังเก่ามาใส่รถ จึงมีศัพท์ว่า ไปบริษัท หรือ ไปทุ่ง ต่อมาอีก 20 ปี บริษัทขนาดเล็ก กิจการเปลี่ยนเป็นบริษัทอเนกประสงค์ต่อไป คนจึงเรียกว่า ถังอเนกประสงค์ จนมาเลิกเมื่อมีส้วมซึมแล้ว

อีกประการหนึ่ง คนมักจะไปทุ่งที่คลองตลาด เพราะมีเขื่อนซีเมนต์สองฝั่งตลอด กลางคืนคนก็ไปนั่งริมเขื่อน ทำธุระตามสบาย

แถวฝั่งธนบุรีที่คลองบางหลวง ทุกบ้านจะตั้งเวียงไว้หลังบ้านหรือในสวน หากจำเป็นจะไปก็พูดว่าไปเวียงหรือเสียงพูดว่าไปหลังบ้าน ทำธุระเสร็จแล้วก็เอาเข็มไปขึงลงไป ก็นับว่าสะอาดดี

3. การระบายน้ำ ไม่มีระบบทางระบายน้ำที่ดีในกรุงเทพฯ สมัยนั้น ส่วนใหญ่ใช้ลำคลองเป็นที่ระบายน้ำ คนที่อยู่ไกลคลองออกมา น้ำโสโครกก็ไหลลงสู่ท่อระบายน้ำซึ่งอยู่ริมถนน เป็นท่อทำด้วยคอนกรีตและอิฐ บางแห่งติดต่อกับคลองโดยมี Sluice-

gates เพื่อให้เวลาน้ำขึ้นจะได้ช่วยระบายของโสโครกออกไปแม่น้ำ เคยมีการเสนอให้ใช้ระบบการระบายน้ำแบบ Hydro-pneumatic system แต่สุดท้ายก็ไม่ได้ใช้

สำหรับขยะ (Refuse) จากบ้านต่าง ๆ มีเจ้าหน้าที่ทางการมารับขนตามบ้านด้วยรถลาก และไปกองทิ้งไว้ที่ข้างถนนหรือบริเวณที่ไม่มีคนอาศัยอยู่ เคยมีการเสนอให้สร้างเตาเผา แต่ก็ไม่ได้ทำเช่นกัน

การคมนาคม ในสมัยนี้ การคมนาคมเปลี่ยนรูปแบบจากการคมนาคมทางน้ำมาเป็นคมนาคมทางบกมากขึ้น มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสาย เช่น ราชดำเนินใน ราชดำเนินกลาง และราชดำเนินนอก ตามแบบ Champs Elysees ในฝรั่งเศส, The Mall ใน London, และ The Unter den Linden ในเบอร์ลินมีต้นมะฮอกกะนั้นเป็นแถว และริมถนนก็มีรั้วกั้นทางไปตลอดทาง ซึ่งในตอนนั้นถนนนี้กว้างและเปลี่ยวมาก นาน ๆ จึงจะมีรถม้ามาสักคันหนึ่ง หลังจาก พ.ศ. 2475 แล้ว มีการตัดถนนมะฮอกกะนั้นทิ้ง และกลางถนนทำเป็นเกาะกลาง ปูกระเบื้องลายสี่ ส่วนสองฟากของถนนก็ทำเป็นอาคารให้เช่า

ถนนในกรุงเทพฯ ในขณะนั้นยังไม่ใช้คอนกรีตอย่างปัจจุบัน หน้าฝนก็เป็นโคลน และหน้าแล้งก็มีฝุ่นเต็ม จนต้องคอยรดน้ำเพื่อให้ฝุ่นน้อยลง

สำหรับขบวนพาหนะที่ใช้ก็มี 3 แบบด้วยกันคือ

1. รถเจ๊กมีมากที่สุด รถเจ๊กนี้พระยาโชดิกกราชเศรษฐี นำมาจากเมืองจีนใน พ.ศ. 2414
2. รถม้ามีอยู่ 3 แบบด้วยกันคือ รถประทุนทางและหุบได้อย่างหนึ่ง มีหลังคาประจำที่เรียกว่ารถกบอย่างหนึ่ง และรถกะบะสำหรับขนของอีกอย่างหนึ่ง
3. รถราง ในสมัยนั้นเรียกว่า "รถไอ" เริ่มแรกที่นำเข้ามาใช้ม้าลาก (พ.ศ. 2431) ต่อมาก็ดึงด้วยไฟฟ้าในปี พ.ศ. 2435
4. ราว ๆ พ.ศ. 2445 เริ่มมีรถยนต์เข้ามาเป็นครั้งแรก หลังจากที่มร.จักรยานแล้ว

วิทยาการสมัยใหม่ เนื่องจากสมัยนี้เป็นสมัยที่อารยธรรมแบบตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพฯ มากมาย จะเห็นว่ามิววิทยาการสมัยใหม่ เช่น การนำไปรษณีย์มาใช้ในกรุงเทพฯ เริ่มใน พ.ศ. 2424 พ.ศ. 2447 มีการส่งสถานีวิทยุเป็นครั้งแรก

การพิมพ์เริ่มเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 และหลังจากนั้นก็มีการออกหนังสือพิมพ์หลายฉบับ เช่น Bangkok Times (ภาษาอังกฤษ) โดย Mr. J.H. Chander Bangkok Recorder ซึ่งหมอบริตแลย์ ทำต่อจาก Mr. N.A. Macdonald วัลว หนังสือพิมพ์ที่

ประสบความสำเร็จมากที่สุดคือ *Siam Weekly Advertiser* ซึ่งอยู่นานถึง 17 ปี นอกนั้นก็ได้เพียงหนึ่งหรือสองปีบ้าง นอกจากนี้ก็มีหนังสือพิมพ์ *Times*, *Siam Observer*, *Siam Free Press* ซึ่งหนังสือทั้งสามฉบับนี้ที่อยู่ได้นานก็เพราะว่า เป็นกระบอกเสียงให้รัฐบาลลงข่าวราชการบ้าง และสุดท้ายก็มีการเปิดเผยว่า ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลด้วย ทั้งหนังสือพิมพ์ *Time* และ *Siam Observer* มีฉบับภาษาอังกฤษและภาษาไทยด้วย และในกรณีที่ *Siam Observer* เริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่นิยมเพราะลงข่าวฝรั่งเศสยกเรือมาที่น่านน้ำไทยในกรณีพิพาทระหว่างไทยและฝรั่งเศส ใน พ.ศ. 2446

ส่วนหนังสือพิมพ์จีนก็มี *Chino-Siamese Daily News* มีทั้งฉบับภาษาจีนและภาษาไทย

การขยายตัวของกรุงเทพ ในสมัยที่เป็น Pre-Industrial City ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 8 นี้ กรุงเทพมีการขยายตัวอย่างกว้างขวางมาก ใน พ.ศ. 2440 (ร.ศ. 116) พื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นเรือกวสวไร่นา แม้บริเวณสี่พระยา สุรวงศ์ สีลม ก็เป็นสวนหาได้เป็นชุมชนแออัดอย่างปัจจุบันไม่ เขตที่มีคนอาศัยมาก คือ ตามแนวแม่น้ำลำคลอง ตอนที่ถนนราชดำเนินยังไม่มี ถนนสำคัญคือ ถนนสนามไชยเลียบบ้างแพพระบรมมหาราชวัง ถนนเจริญกรุงตั้งแต่มุมวัดโพธิ์ถึงถนนตก ถนนบำรุงเมืองตั้งแต่พระบรมมหาราชวังถึงวัดสระปทุม และถนนเฟื่องนครตัดผ่านกลางเมืองจากเหนือไปได้ตั้งแต่วัดบวรนิเวศ จนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา ถนนสีลม สุรวงศ์ ปรากฏบนแผนที่ พ.ศ. 2449 (ร.ศ. 125) ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนราชดำเนินใน ราชดำเนินกลาง และราชดำเนินนอกแล้ว ก็มีการสร้างสวนดุสิต (Dusit Park) และวังพญาไทขึ้นที่ทุ่งพญาไท

ซึ่งทำให้กรุงเทพขยายตัวไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้บริเวณนั้นมีพวกเจ้านายและขุนนางชั้นสูง มาสร้างวังหรือบ้านเรือนตามด้วย ทำให้บริเวณนั้นเริ่มมีผู้คนอาศัยอยู่และจัดเป็น Aristocratic Suburb ของกรุงเทพ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 8 จะเห็นว่ามีการขยายตัวของกรุงเทพมากขึ้น ในแผนที่ พ.ศ. 2453 (ร.ศ. 129) มีชุมชนหนาแน่นเพิ่มขึ้น มีถนนทางรถยนต์เพิ่มหลายสาย เช่น ถนนพระราม 4 ถนนสาทร ถนนพญาไท มีโรงเรียนข้าราชการพลเรือน โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์แล้ว บริเวณใกล้เคียงแถบสนามม้ายังเป็นสวนและทุ่งนาเป็นหย่อม ๆ จนถึงพระโขนง สถานที่ราชการทหารอยู่ที่ทิศเหนือทางเขตดุสิต เลยไปก็เป็นสวนและทุ่งนาเช่นกัน ส่วนทางทิศใต้บริเวณถนนสาทรมีสถานทูตเยอรมันและอิตาลี รวมทั้งบริเวณสีลม สี่พระยาและสุรวงศ์ ก็ปรากฏมีบ้านคนเริ่มอาศัยอยู่ โดยย้ายมาจากเขตเมืองเก่า ส่วนใหญ่ก็เป็นพวกขุนนางและเจ้านายต่าง ๆ พันจากทิศใต้ก็เป็นทุ่งนา ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยามีคนอยู่หนาแน่น โดยเฉพาะแถบบางรักก็มีห้างร้าน และโรงงานมากมาย ด้านฝั่งธนบุรีเป็นพื้นที่สวนเป็นส่วนใหญ่ และมีศิริราชพยาบาลบนแผนที่นี้ด้วย

ในแผนที่ พ.ศ. 2464-2469 (ร.ศ. 140 - ร.ศ. 145) ปรากฏที่ตั้งของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นครั้งแรกตรงบริเวณที่เป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเดิม มีการย้ายสถานทูตอังกฤษจากริมแม่น้ำเจ้าพระยามาอยู่ที่ถนนเพลินจิต ถนนเพชรบุรีมีไปตัดกับถนนราชปรารภ และถนนราชดำริที่เรียกว่าบริเวณประตูน้ำ มีโรงงานกรรมรถไฟที่มักกะสัน ที่ถนนนครไชยศรีมีกรมยาผีหลง โรงพยาบาลพระคิระตั้งอยู่ที่ถนนจักรพงษ์ ทางฝั่งธนบุรีมีโรงพยาบาลโรคจิต มีถนนประชาธิปไตย ถนนลาดหญ้า ถนนสมเด็จพระเจ้าพระยา วงเวียนเล็ก วงเวียนใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นเขตสวน มีคนอยู่หนาแน่น เฉพาะแถบแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศใต้เอาเกาะราชบุรีบูรณะเป็นเขตสวนทั้งหมด ทางเหนืออำเภอบางซื่อเป็นเขตทุ่งนา มีสวนเป็นหย่อม ๆ

แผนที่ พ.ศ. 2479 จะเห็นการขยายตัวของเมืองมากขึ้น มีแนวถนนทางรถยนต์มากขึ้น ด้านธนบุรีมีถนนพระเจ้าตากสิน ถนนอินทรีพิทักษ์ ถนนจรัลสนิทวงศ์ ทางเหนือมีถนนพลโยธิน ถนนพระยาปฏิพัทธ์ (ปัจจุบันเรียกประดิพัทธ์) มีถนน ณะระนอง 1 ณ ระนอง 2 (ปัจจุบันระนอง 1, 2) ถนนประชากราษฎร์ ทิศใต้มีถนนสารุประดิษฐ์ ถนนตรอกจันทน์

แผนที่เฉพาะบริเวณประกอบในแผ่นเดียวกันนี้ แสดงที่ตั้งของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองแถวบริเวณวังหน้าเป็นครั้งแรก

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยโครงสร้างกรุงเทพแล้ว จะเห็นว่ากรุงเทพขยายตัวอย่างกว้างขวางมากจากเริ่มแรกสร้างกรุง พ.ศ. 2325 (ร.ศ. 1) ดังนี้

การขยายเนื้อที่และพลเมืองของกรุงเทพมหานคร

พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2523

(ร.ศ. 1 - ร.ศ. 199)

พ.ศ.	เนื้อที่ : ไร่ (โดยประมาณ)	พลเมือง (โดยประมาณ)
2325 - 2394 (ร.ศ. 1-70)	2,163	50,000 ¹
2394 (ร.ศ. 70)	6,489	400,000 ²
2443 (ร.ศ. 119)	8,125	600,000 ³
2479 (ร.ศ. 155)	26,875	—
2501 (ร.ศ. 177)	56,250	1,802,461 ⁴
2511 (ร.ศ. 187)	143,750	2,800,000 ⁵
2523 (ร.ศ. 199)	264,191	5,200,000 ⁵

¹ John Crawford เขียนไว้ในหนังสือของเขาว่า ใน พ.ศ. 2365 มีการประมาณว่ากรุงเทพมหานครมีพลเมือง 150,000 คน แต่เขาเชื่อว่าความจริงคงจะมีเพียง 1/3 ของที่ประมาณเท่านั้น

² Sir John Bowring - *The Kingdom and People of Siam Vol. 1*

³ *The Five Faces of Thailand* - Wolf Donner

⁴ Litchfield et al., *Greater Bangkok Plan 2533*

⁵ *ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานครและปริมณฑล พ.ศ. 2543 สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย*

ระยะปัจจุบัน Primate City (2489....)

การขยายตัวของกรุงเทพในสมัยปัจจุบัน เริ่มในสมัยรัชกาลนี้ ตั้งแต่ทรงครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 2489 (ร.ศ. 165) เป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่าในช่วง 30-40 ปีนี้ กรุงเทพเจริญเติบโตขึ้นในทุกด้าน มีลักษณะเป็น Primate City ของประเทศไทย นั่นก็คือจำนวนความเติบโตของกรุงเทพทั้งห้าเมืองขนาดรอง ๆ ลงมาอย่างเห็นได้ชัด เช่น ในขณะที่กรุงเทพมีขนาดประชากร 5,200,000 คน ในปี พ.ศ. 2523 ซึ่งใหญ่กว่าเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อันดับ 2 ของไทยถึง 30 เท่า กรุงเทพเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ, สังคมและการเมือง เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เป็นที่ตั้งของรัฐบาล ศูนย์กลางธุรกิจการค้า การศึกษา ตลาดแรงงาน สถาบันการบันเทิงทั้งหลาย กล่าวได้ว่ากรุงเทพเป็นศูนย์กลางของระบบเศรษฐกิจสังคมและการเมืองแห่งเดียวของประเทศอย่างแท้จริง และจากที่กรุงเทพมีลักษณะเป็น Primate City นี้ ทำให้ยังมีปัจจัยดึงดูดชาวชนบทย้ายเข้ามาทำงานในกรุงเทพมากขึ้น ประกอบกับชนบทไทยมีแรงผลักดันหลายประการทำให้กรุงเทพยิ่งขยายตัวอย่างกว้างขวางมากขึ้น และเป็นการขยายตัวอย่างรวดเร็วผิดปกติ ทำให้เกิดปัญหาหอนานชนิด ยากที่จะแก้ไขให้เป็นผลดีได้

อาจจะกล่าวได้ว่าในช่วง 30-40 ปีหลังนี้ กรุงเทพขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทั้งในทางด้านประชากร ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากการเกิดตามธรรมชาติและอีกส่วนหนึ่งเนื่องจากการหลั่งไหลของคนชนบทมาตั้งถิ่นฐานในเมือง การขยายตัวตามพื้นที่ก็เป็นไปอย่างตามฤดูกาล การควบคุมวางกำหนดมาตรฐานและขาด Zoning Ordinance ในการควบคุมการใช้ที่ดิน จึงมีการปลูกอาคารกันตามชอบใจ

การขยายพื้นที่ชุมชนของกรุงเทพมหานคร เป็นการขยายตัวอย่างกระจุกกระจายไปสู่เขตชานเมืองที่อยู่รอบ ๆ โดยอาศัยเส้นทางคมนาคมเป็นส่วนใหญ่ เดิมใน พ.ศ. 2501 ชุมชนกรุงเทพมีเนื้อที่ประมาณ 90 ตารางกิโลเมตร และการขยายตัวเป็นการขยายตัวทางด้านกรุงเทพเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากขาดสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาที่พอเพียงและถนนหนทางในทางธนบุรียังมีไม่มากพอ ทำให้ประชาชนกระจุยอยู่ตามลำน้ำเจ้าพระยาและตามถนนที่มีเท่านั้น ต่อมาใน พ.ศ. 2511 มีการขยายตัวไปทางฝั่งธนบุรีมากขึ้น และมีอิทธิพลแผ่เนื้อที่เมืองติดต่อกันเข้าไปในจังหวัดสมุทรปราการ นนทบุรี ปทุมธานีมากขึ้นตามลำดับ พ.ศ. 2523 การขยายตัวทางจังหวัดนนทบุรี สมุทรปราการ และปทุมธานีจะเห็นเด่นชัดมากขึ้น แม้ว่าเนื้อที่การขยายตัวในกรุงเทพมหานครจะมีมากกว่าก็ตาม

ตารางเปรียบเทียบการใช้ที่ดินจำแนกประเภทต่าง ๆ

2501 - 2523

การใช้ที่ดิน	พ.ศ. 2501 ไร่ (ร้อยละ)	พ.ศ. 2523 ไร่ (ร้อยละ)
1. พักอาศัย	26,508 (55.60)	153,415 (68.70)
2. พาณิชยกรรม	2,743 (5.80)	16,867 (7.60)
3. อุตสาหกรรมคลังสินค้า	3,746 (8.00)	13,751 (5.60)
4. สาธารณูปโภค	1,714 (3.60)	3,299 (1.50)
5. สถาบันราชการ มหาวิทยาลัย	11,374 (23.90)	28,024 (12.60)
6. สวนสาธารณะ	1,501 (3.10)	8,835 (4.00)
รวม	47,586 (100)	222,953 (100)

หมายเหตุ:- ตัวเลขนี้ได้จากสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทยและเป็นเนื้อที่ที่พัฒนาแล้วเท่านั้น

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน 2501-2523

จากตารางเปรียบเทียบการใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2501-2523 กล่าวคือประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา การขยายตัวในด้านการใช้ที่ดินของปี 2501-2523 มีประมาณ 5 เท่าตัว การใช้ที่ดินเพื่อการพักอาศัยขยายตัวถึง 5.79 เท่า เนื่องจากมีชุมชนชานเมืองเกิดขึ้นมากมาย สภาพสังคมของคนเปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่เมื่อจบการศึกษาแล้วมีงานทำก็อยากจะออกไปตั้งบ้านเรือนเป็นอิสระจากพ่อแม่ และคนต่างจังหวัดที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ก็จะซื้อบ้านแถว ๆ ชานเมืองเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น จะเห็นว่าในระยะ 5-10 ปีที่ผ่านมา มีหมู่บ้านจัดสรรเพิ่มขึ้นในชานเมืองมากกว่า 200 หมู่บ้าน

การใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นถึงประมาณ 3.67 เท่าของปี พ.ศ. 2501 เนื่องจากมีการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรมมากขึ้น โดยขยายตัวเด่นชัดในบริเวณสมุทรปราการ, รังสิตและทางฝั่งธนบุรี ในฝั่งพระนครก็ขยายไปตามทางหลวงในพื้นที่ดินที่ทำเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังมีปะปนในบริเวณที่พักอาศัยในเมืองไม่น้อย

ส่วนการพาณิชยกรรมนั้นขยายเพิ่มเป็น 6.15 เท่าของ พ.ศ.

2501 ซึ่งจากแผนที่ใช้ที่ดินในปี พ.ศ. 2523 จะเน้นเป็น Ribbon Development อย่างเห็นได้ชัด ร้านค้าจะอยู่ตามถนนที่ตัดใหม่กระจายจัดกระจายไปทั่วกรุง มีการขยายไปทางทิศเหนือมากขึ้น

อาจจะสรุปได้ว่าภายในช่วงระยะเวลาประมาณ 200 ปีที่กรุงเทพมหานครเติบโตขึ้นมาก จากเมืองในป้อมเนื้อที่เพียง 2,163 ไร่ ขยายตัวมาถึงประมาณ 122 เท่า ทำให้กรุงเทพฯ เกิดปัญหาทางด้านระบบการคมนาคมที่ไม่ได้ขยายตัวเตรียมรับชุมชนที่ใหญ่ขนาดนี้ เช่นระบบ Mass Transit System หรือการให้ความสำคัญในการทำถนนหนทางเชื่อมชุมชนหรือถนนใหญ่ ๆ ก็ควรจะมากกว่านี้ด้วย

นอกจากนี้ปัญหาทางด้านสาธารณูปโภค, ด้านประปา, โทรศัพท์และการระบายน้ำก็เป็นปัญหาทั้งสิ้น

1. การประปา เอกชนต้องขุดน้ำบาดาลมาใช้เอง เพราะการบริการของการประปาไม่พอเพียง ซึ่งการขุดน้ำบาดาลมาใช้ถึงวันละ 700,000 ลูกบาศก์เมตร ทำให้เกิดการทรุดตัวของแผ่นดิน และนับวันจะทวีความรุนแรงขึ้นจนมีผู้กล่าวว่ากรุงเทพฯ กำลังจมตัวลงบริเวณที่แผ่นดินทรุดนี้อยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีหมู่บ้านจัดสรรเกิดขึ้นอย่างมากมาย

2. การโทรศัพท์ การมีโทรศัพท์อย่างเพียงพอสำหรับชุมชน จะช่วยอำนวยความสะดวกกัน ซึ่งปัจจุบันมีเพียง 301,584 เลขหมายเท่านั้น ซึ่งไม่เพียงพอสำหรับชุมชน 5 ล้านคนเลย

3. การระบายน้ำ ยังคงเป็นปัญหาอยู่ตั้งแต่เริ่มแรกตั้งนครแล้ว และเมื่อชุมชนขยายตัวมากขึ้น ก็ยิ่งเป็นปัญหามากขึ้น ทำให้ น้ำท่วมกรุงเทพแทบทุกปี

ลักษณะการใช้ที่ดินของกรุงเทพ

ในการศึกษาโครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์ใช้สอยนั้น จากการค้นคว้าวิจัยการใช้ที่ดินของกรุงเทพมหานครแล้ว ได้จำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังที่เห็นในตารางการใช้ที่ดินของกรุงเทพ ในปี 2501 เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. 2523 แล้ว จะเห็นว่าการใช้ที่ดินที่สำคัญที่สุดคือ ที่พักอาศัย ฉะนั้น จะได้มีการวิเคราะห์และอธิบายถึงที่พักอาศัยในกรุงเทพมหานครโดยละเอียดในแง่ของลักษณะที่อยู่อาศัย และการจัดที่อยู่อาศัยว่ามีคุณภาพแบบใด โดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากบริษัท Litchfield ที่มาทำการวิจัยใน พ.ศ. 2501 เป็นหลัก

ลักษณะที่อยู่อาศัยของกรุงเทพมหานครอาจจัดเป็นลักษณะต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. Condensed Dwellings ลักษณะบ้านประเภทนี้มีลักษณะที่ไม่แน่นอน เป็นหลังเล็ก ๆ สร้างแบบง่าย ๆ ไม่ทาสีอยู่ในที่ที่เฉอะแฉะ ไม่ได้ถม วัสดุที่ใช้ก็เป็นไม้หรือสังกะสีเก่า ๆ เพียงแต่ก่อสร้างเพื่อให้อยู่ได้ก็พอแล้ว ในตรอกหรือซอยแคบ ๆ ที่รถเข้าไปไม่ถึงจำนวนคนในครอบครัวหนึ่ง ๆ ก็มีอยู่มาก แออัดกันในเรื่องที่เล็ก ๆ นั้น บ้านแต่ละหลังปลูกชิดกันแทบหลังคาจะชนกันซึ่งในเขตที่จัดว่าเป็นแหล่งเสื่อมโทรมของกรุงเทพ เป็นที่อยู่ของกรรมกรมหาเช็กินค่า และผู้มีรายได้น้อยหรือผู้ที่อพยพมาจากต่างจังหวัด ส่วนใหญ่บ้านในเขตหนาแน่นมากนี้ ค่าเช่าจะถูกและบ้านแบบนี้มีอยู่ทั่วไปตามแหล่งต่าง ๆ ของกรุงเทพ รวมทั้งที่ในเขตที่มีการค้ามากในตอนใจกลางของเมืองด้วย

2. Small lot Dwellings เป็นบ้านไม้หรือตึกหลังไม้ใหญ่ๆ ที่ใช้วัสดุก่อสร้างดีกว่าบ้านประเภทที่ 1 อาจจะทำสีหรือไม่ทาสีก็ได้ บ้านแบบนี้สร้างบนเนื้อที่กว้างกว่าบ้านประเภทแรกและสร้างบนที่ ๆ ถมแล้วในบริเวณซอยแคบ ๆ ที่รถพอสวนกันได้

3. Attached, apartment type two-family and multi-family dwellings ส่วนใหญ่บ้านแบบนี้เป็นของรัฐบาลจัดสร้างขึ้น มีอยู่ทั่วไปในเขตกรุงเทพ เช่น พวกอาคารสงเคราะห์ และ Flat ต่าง ๆ

4. Compound dwellings บ้านที่มีบริเวณกว้างขวางเป็นที่อยู่ของพวกที่มีรายได้มาก ก่อสร้างอย่างดีทั้งรูปแบบและวัสดุก่อสร้าง มีสนาม รั้ว มีเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย

5. Farmers' Type จากข้อมูลของ Litchfield นี้ จะเห็นว่าในปี พ.ศ. 2501 กรุงเทพยังมีที่ดินที่ใช้ทำเกษตรกรรมอยู่ไม่ใช่น้อย จึงมีลักษณะบ้านแบบนี้ คือ บ้านได้ทุนสูง เพื่อกันน้ำท่วม มีการเลี้ยงเป็ดไว้ได้ทุนบ้าน ซึ่งบ้านแบบ Farmers' Type นี้ จะอยู่ตามริมคลองหรือใกล้ ๆ กับคลอง หรือไม่เป็นหลังโดด ๆ อยู่กลางทุ่งนา

อนึ่ง จากข้อมูลในปี พ.ศ. 2523 จะเห็นว่ามีลักษณะบ้านอีกแบบหนึ่ง เกิดขึ้นในเขตชานเมืองกรุงเทพ นั่นคือ หมู่บ้านจัดสรร ซึ่งปรากฏว่ามีถึงประมาณ 200 หมู่บ้าน แต่สำหรับการจัดคุณภาพของที่อยู่อาศัย (พ.ศ. 2501) จะยังไม่ปรากฏหมู่บ้านเหล่านี้

ฉะนั้น ถ้าบริเวณใดมีที่อยู่แบบ Condensed Dwellings มากกว่า 50% ของเนื้อที่อยู่อาศัย จะจัดเป็น Low quality residential area หากที่อยู่อาศัยบริเวณใดมี Condensed Dwellings 25-49% ก็ จะจัดเป็น Medium quality residential area ส่วน High quality residential area มี Condensed 11-25% แต่มีบ้านแบบ Compound Type มากขึ้น และ Residential Suburb จะมี Condensed Dwellings เพียง 11% แต่มีบ้านแบบ Farmers' Type มากขึ้น

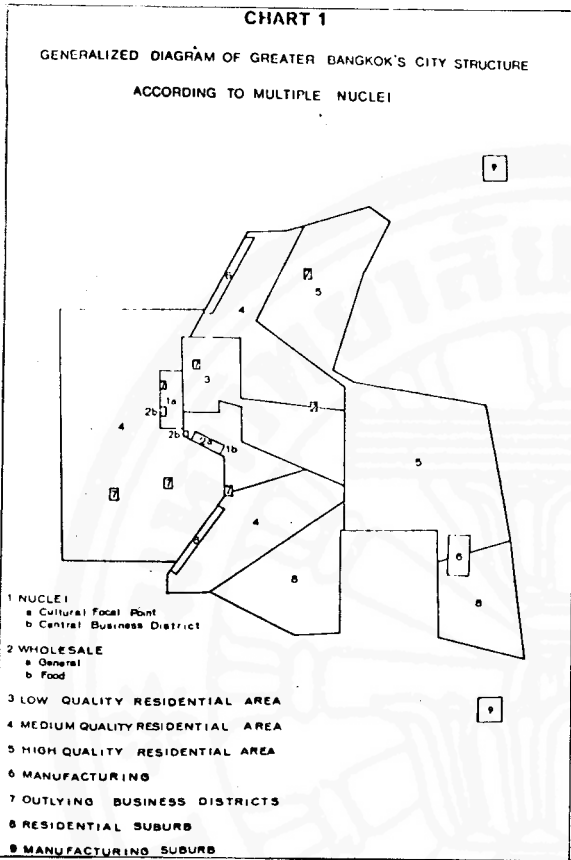
1. Low Residential Area อยู่บริเวณที่มีความหนาแน่นมาก เป็นแหล่งเสื่อมโทรมเขต Slum ของกรุงเทพ จะอยู่ในเขตเมืองเก่าของกรุงเทพ คือ ภายในเขตคลองผดุงกรุงเกษมและในเขตปทุมวัน ในเขตนี้เป็นเขตที่อยู่อาศัยซึ่งอาจจะบ้านแบบ Small Lot และ Compound Type บ้าง แต่ก็มีน้อย

2. Medium Residential Area มีอยู่ในเขตบางรัก, ดุสิต บางส่วนของพญาไท และบางส่วนของยานนาวา รวมทั้งพื้นที่ทั้งหมดของกรุงธนบุรีในปี พ.ศ. 2501 ซึ่งในเขตนั้นนอกจากจะมีบ้านแบบ Condensed dwelling 25-49% แล้ว ยังมี Small Lot และ Compound เพิ่มมากขึ้นด้วย แต่ไม่มากเท่าประเภท 3 เขตนี้เป็นเขตที่อยู่ของพวกที่มีรายได้ปานกลางเป็นส่วนใหญ่

3. High Residential Area พบในเขตพระโขนงแถวถนนสุขุมวิท และในเขตพญาไทแถว ๆ ถนนพหลโยธิน เป็นเขตที่มีบ้านแบบ Condensed dwellings น้อย แต่มีพวก Compound Type มากขึ้น

4. Residential Suburbs อยู่ในเขตพระโขนงตอนล่างและยานนาวาตอนติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาและในเขตบางเขน

อย่างไรก็ดี ข้อมูลที่ได้นี้ เป็นข้อมูลของ พ.ศ. 2501 ฉะนั้น ปัจจุบันรูปแบบของที่อยู่อาศัยของกรุงเทพอาจจะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว และจากข้อมูล พ.ศ. 2523 เราไม่มีข้อมูลแผนที่ใช้ที่ดินที่แบ่งแบบเดียวกับการแบ่งตามลักษณะบ้านเรือนของ Litchfield แต่แบ่งตามแบบความหนาแน่นของประชากร ฉะนั้นเราอาจจะจัดรูปแบบของที่อยู่อาศัยของกรุงเทพได้ดังนี้

มนุษย์ใจเมืองกรุงเทพฯ (2501)

1. บริเวณความหนาแน่นสูง คือ บริเวณที่ประชาชนอยู่หนาแน่นประมาณ 29,800-98,627 คน : ตาราง ก.ม. ได้แก่ บางส่วนของเขตพญาไท, เขตป้อมปราบ, เขตธนบุรี, เขตสัมพันธวงศ์
2. ความหนาแน่นปานกลาง คือ บริเวณที่มีความหนาแน่นของประชาชน 16,500-29,800 คน : ตาราง ก.ม. ในบริเวณพระนคร, ดุสิต, ปทุมวัน, บางรัก, คลองสาน
3. ความหนาแน่นน้อย คือ บริเวณที่มีประชาชน 3,500-16,500 คน : ตาราง ก.ม. ได้แก่บริเวณพระโขนง, ยานนาวา, ห้วยขวาง, บางกอกใหญ่และบางกอกน้อย

Urban Commercial Structure

การใช้ที่ดินที่ความสำคัญอีกอย่างหนึ่งของกรุงเทพฯ ก็คือการใช้ที่ดินเพื่อการค้า ซึ่งการค้าโดยทั่ว ๆ ไป แล้วก็มีการค้าขายปลีกและการค้าขายส่ง

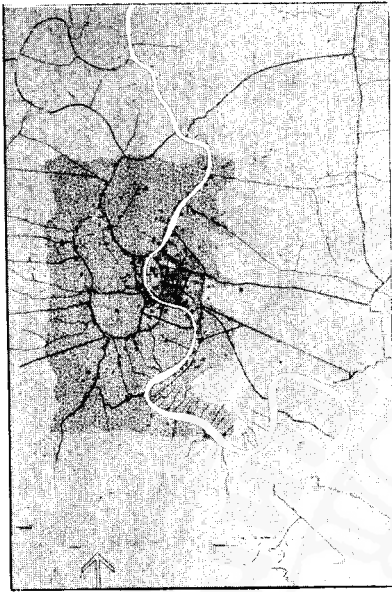
1. การค้าขายปลีก ของกรุงเทพฯ อาจจะมองเห็นภาพพจน์แยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ 5 ประเภทด้วยกัน จากการกำหนดของ Proudfoot คือ

- 1.1. Central Business District
- 1.2. Outlying Business Center
- 1.3. Principal Business Thoroughfare
- 1.4. The Neighborhood Business Streets
- 1.5. Isolated Store Cluster

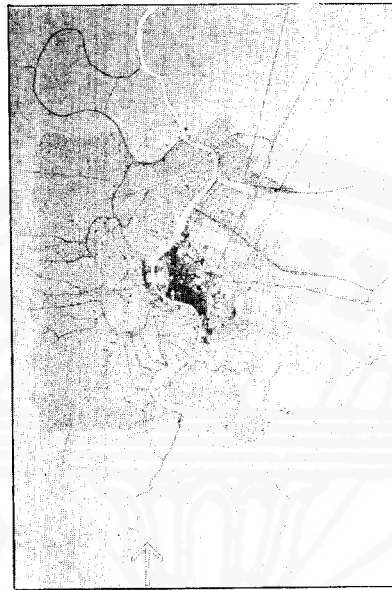
1.1. Central Business District เป็นศูนย์กลางการค้าขายปลีกที่สำคัญที่สุดของนครซึ่งแต่ละที่ย่อมจะมีบทบาทที่สำคัญมากในทุก ๆ นคร ที่จริงแล้วการกำหนด CBD ของกรุงเทพฯ นั้นยากมาก เพราะไม่อาจจะใช้วิธีวิเคราะห์แบบ Systematic ได้เลย เพราะกรุงเทพฯ มีการใช้ที่ดินปะปนกันมาก ทั้งที่อยู่อาศัยและการค้า อย่างไรก็ตาม ในรายงานฉบับนี้ ผู้เขียนจะขอวิจัยแหล่ง CBD ของกรุงเทพฯ ในแง่ที่ว่า...

"The central business district represents the retail heart of each city. Here, individually and collectively, retail stores do a greater volume of business per unit area than elsewhere within the city "...and..." CBD draws customers from all parts of the city proper and from outlying suburbs and nearby incorporated towns." รวมทั้งสินค้าที่อยู่ในเขต CBD ก็มีมากชนิด มากแบบ มากสี มากขนาด หรือกล่าวย่อ ๆ ว่า มี variety มากทีเดียว ดังนั้น จะเห็นว่าเขต CBD ของกรุงเทพฯ นั้นเริ่มต้นจากบ้านหม้อ ที่ชายเพชร ไปตามถนนพหลุวัติ และตรอกซอยแถว ๆ นั้น ข้ามไปย่านถนนวิงบูรพา เข้าไปในตรอกสะพานหันซึ่งในเขตนี้จะจัดเป็น native shopping area ข้ามถนนเข้าไปในเขตสาเฟิงซึ่งเป็นแหล่งการค้า มาตั้งแต่กรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวง ซึ่งในเขตนี้แม้ว่าจะเป็นกิจกรรมขายส่งเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีการขายปลีกด้วย ต่อจากนั้น ก็ต่อเนื่องไปในถนนเยาวราช, เจริญกรุง และตรอกเล็กตรอกน้อยในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งบริเวณนี้ทั้งหมดจัดเป็น Chinese Business quarter ของกรุงเทพฯ ถัดจาก Chinese business quarter ก็จะมีถึง Westernized business quarter อยู่แถว ๆ เจริญกรุง, สีพระยา สุรวงค์และถนนสีลม ซึ่งเขตเจริญกรุงและบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ก็เคยเป็นเขตค้าขายของพวกเขาพ่อค้าตะวันตกมาตั้งแต่เริ่มแรกสมัยรัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 5 แล้ว

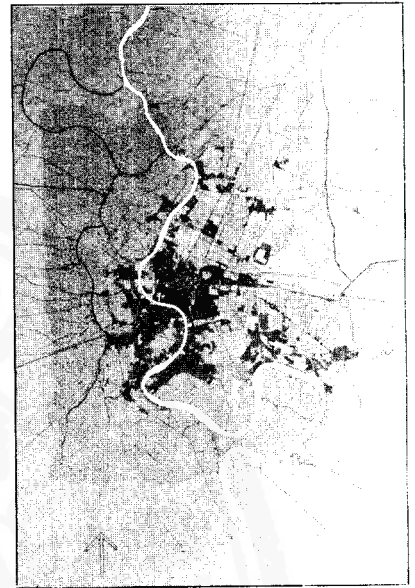
ปัจจุบันจากการเจริญเติบโตของเมืองมากขึ้นแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่ากรุงเทพฯ มี CBD มากกว่า 1 แห่งขึ้นไป ในครั้งแรกเขตราชประสงค์นั้นอาจจะจัดเป็นเพียง OBC แห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ แต่เนื่องจากว่า การขยายตัวและการเพิ่มสำคัญของเขตนี้ เขต OBC ราชประสงค์ เริ่มจากประตูน้ำ ราชประสงค์ shopping center เกษรข้ามไปถึงห้างเซ็นทรัลชิดลมและไปจนถึงสยามสแควร์ สยามเซ็นเตอร์นั้น จะเห็นว่าบริเวณแห่งนี้ไม่ได้ดึงดูดลูกค้าเฉพาะในเขต region อีกต่อไปแล้ว แต่ดึงดูดลูกค้าจากแทบทุกมุมเมือง มีสินค้าให้เลือกมากขึ้น ฯลฯ จึงจะเห็นว่าเขตราชประสงค์นี้อาจจะจัดเป็น CBD แห่งที่ 2 ของกรุงเทพฯ ได้ ในขณะที่ CBD แห่ง

Land Use n.s. 2413

Land Use n.s. 2483

Land Use n.s. 2508

แรกคล้ายความสำคัญลง ลักษณะการซื้อของประชาชนผิดไป แต่อย่างไรก็ตามลูกค้าก็ยังนิยมไปในเขต CBD เก่าด้วย เพราะว่าสินค้าถูกกว่ามีให้เลือกมากกว่า ถ้าไม่คิดเรื่องปัญหาการจราจร ประกอบกับเขตราชประสงค์รวมย่านประตูน้ำ ซึ่งยังคงมีลักษณะการค้าขายแบบ CBD เก่าอยู่ กล่าวคือ เป็นการขายผ้าและเสื้อผ้าของทั้งชายหญิงและเด็ก ยิ่งทำให้การค้าแถบนี้กว้างขวางยิ่งขึ้น

1.2. **Outlying Business Center** ในการที่จะเข้าใจลักษณะของ OBC นั้น Proudfoot ได้ให้คำจำกัดความของ OBC ว่า "...The outlying business center represents, in miniature the same type of retail structure characterizing the central business district. The center possesses a marked areal concentration where closely spaced retail stores do a volume of business exceeded only by those of the central district.....Although individual outlying business centers do not draw customers from all parts of the city, they frequently attract them from long distances." และเนื่องจาก OBC นี้จะมีลูกค้าจากที่ไกล ๆ มาซื้อของ ฉะนั้น OBC ก็จะพัฒนาขึ้นในเขตที่เป็น intra-city transportation

การที่เกิด OBC ขึ้นได้อีกประการหนึ่งก็คือ เนื่องจากการเดินทางเข้าไปที่ CBD ไม่สะดวก เพราะการจราจรติดขัด ทำให้เสียทั้งเวลาเดินทาง และพบกับความไม่สะดวกต่าง ๆ ทำให้ลูกค้าไม่เดินทางเข้าไปที่ CBD แต่จะซื้อสินค้าที่ OBC แทน

ในปี พ.ศ. 2501 ในขณะที่กรุงเทพฯยังไม่ขยายตัวมากนักนั้น จะเห็นว่า OBC มีอยู่ที่ราชประสงค์ บางลำภู บางรัก สะพานควาย

ท่าพระจันทร์ วงเวียนใหญ่ และตลาดพลู แต่ต่อมาจากแผนที่การใช้ที่ดิน ปี พ.ศ. 2523 จะเห็นว่า ลักษณะการค้าขายปลีกของกรุงเทพฯเปลี่ยนแปลงมาก ราชประสงค์ขยายตัวกว้างขวางขึ้น มีอาณาเขตกว้างขวางและเปลี่ยนสภาพเป็น CBD แห่งที่ 2 ของกรุงเทพฯ แต่ในขณะเดียวกันเมื่อตัวเมืองขยายใหญ่ขึ้น ผู้คนออกไปอยู่ตามชานเมืองมากขึ้น ก็จะทำให้เกิดแหล่ง OBC อีกมากมาย ตามส่วนต่าง ๆ ของเมือง เช่น ที่ สำโรง พระโขนง คลองตัน บางกะปิ บางเขน ลาดพร้าว พระปิ่นเกล้า ตลิ่งชัน บางแค และบางขุนเทียน เป็นต้น

การที่ OBC จะมีขนาดใหญ่แค่ไหนขึ้นอยู่กับขอบเขตของ region ที่ลูกค้าจะเข้ามาที่ OBC นั้น ๆ

1.3 The Principal Business Thoroughfare

เรียกว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัด ในกรุงเทพฯ ที่การค้าจะเกิดขึ้นตามถนนสายสำคัญ ๆ ในกรุง จัดว่าเป็น Ribbon development เช่นบนถนนสุขุมวิท เพชรบุรี พหลโยธิน เพชรเกษม และอื่น ๆ ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากคนกรุงเทพฯชอบสร้างห้องแถวบนเส้นทางที่ถนนตัดผ่าน อีกส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากการที่การจราจรติดขัดมากมายนั่น จึงเกิดร้านค้าขึ้นตามถนนสายสำคัญ ๆ ที่ประชาชนผ่านไปทำงานหรือกลับบ้าน เพื่อดึงดูดลูกค้าให้หยุดซื้อของตามเส้นทางที่ผ่าน ลักษณะเดิมของการค้าขายปลีกของกรุงเทพฯแบบ Ribbon development นี้ก็คือ จะมีการค้าชนิดเดียวกันอยู่บนถนนสายเดียวกัน หรือบริเวณใกล้เคียง เพื่อที่ลูกค้าสะดวกที่จะมาในแหล่งเดียว และเลือกชมสินค้าที่ตนเองต้องการในที่เดียว ให้ลูกค้าเปรียบเทียบราคา

สินค้าตามร้านก่อนซื้อ รวมทั้งร้านค้าก็อาจจะไปปรับสินค้าจากร้านใกล้เคียงมาให้ลูกค้าได้ง่าย หากที่ร้านของตนไม่ได้สต็อกสินค้าชิ้นนั้นไว้ ตัวอย่างเช่น แถววรจักรขายเครื่องอะไหล่รถยนต์ เครื่องสุขภัณฑ์ที่แถว ๆ วัดตะเคียน โต๊ะหมู่บูชาพระ เครื่องบวชนาคที่ถนนบำรุงเมือง โรงพิมพ์อยู่แถวถนนเฟื่องนคร ฯลฯ

1.4 The Neighborhood Business Streets กระจุกกระจายอยู่ทั่วกรุง โดยที่จะพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ ตลาดสดใกล้ ๆ บ้านซึ่งอยู่ในระยะที่เดินจากบ้านไปซื้อของสดประจำวัน ประชาชนจะไปซื้อพวกของสดมาประกอบอาหารและของใช้ที่จำเป็นจริง ๆ ซึ่งมีจำนวนและ Variety จำกัด และที่น่าสังเกตก็คือ จะมีร้านขายทอง 1-2 ร้าน และโรงรับจำนำในบริเวณใกล้เคียงด้วย ในปี ค.ศ. 1966 จากหนังสือ Bangkok Guide and Street Direction นั้น ทราบว่ามีตลาดของสดนี้ 68 แห่งด้วยกัน ซึ่งตลาดเหล่านี้ก็จะเป็นย่าน Neighborhood Business Streets ทั้งสิ้น และในอนาคต Neighborhood Business Streets อาจจะถูกกลายเป็น OBC ก็ได้ ถ้าชุมชนขยายใหญ่ขึ้น

1.5 Isolated Store cluster เป็นร้านขายของชำใกล้ ๆ บ้านซึ่งเดินถึงในระยะใกล้ ๆ มีเฉพาะของที่ขาดเหลือจำเป็นจริง ๆ จากที่ซื้อมาจากตลาดแล้ว บางทีก็จะมีร้านก๋วยเตี๋ยว หรือร้านกาแฟ

อยู่ใกล้ ๆ ยิ่งพวกหมู่บ้านจัดสรรใหม่ ๆ ร้านพวกนี้จะมีความสำคัญมาก บางทีก็จะเป็นพวกธุรกิจขายของจำเป็นในหมู่บ้านก็ได้ ร้านแบบนี้จะใหญ่หรือเล็กหรือมีมากเพียงไรนั้น อยู่กับขนาดของชุมชนที่จะให้บริการ

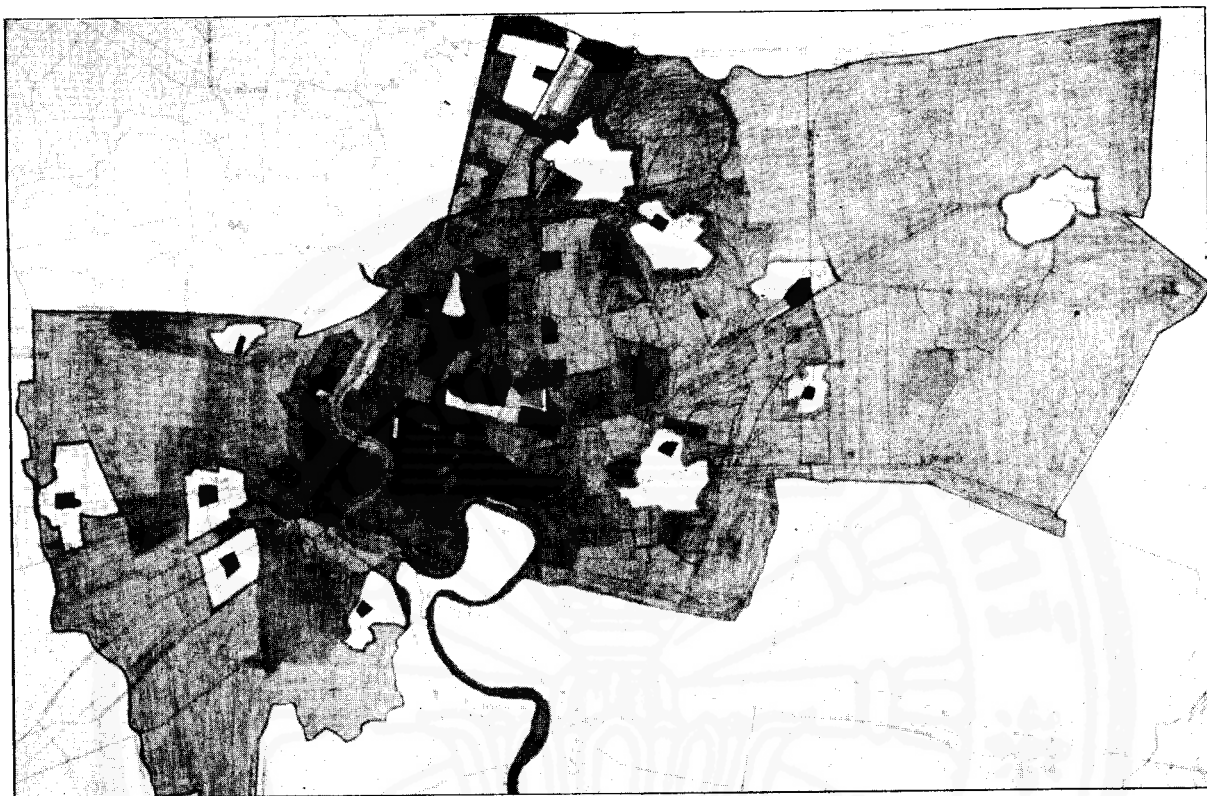
2. แหล่งการขายส่งของกรุงเทพ

จากการวิเคราะห์ข้อมูลของ General wholesale business ในหนังสือ Thailand Yearbook 1966-1967 โดยดูจากธุรกิจประเภทที่อยู่ได้ exporters, importers, storage, dealers, commission agents, distributors, manufactures' representative ฯลฯ

ปรากฏว่ากิจการเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ใน CBD แถวสำเพ็งต่อกับจักรเพชร เขาวราช ทรงสวัสดิ์ และเขตแถบบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ก็ยังมีแถว ๆ ถนนเจริญกรุง แถว ๆ สีลม สีพระยา และสุรวงศ์ โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ในกรณีที่กิจการขายส่งอยู่ในแถบสำเพ็ง เพราะว่าเป็นแหล่งการค้าเก่าแก่มาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์และกิจการที่มีอยู่ก็เป็นกิจการที่จะได้ประโยชน์ จากการอยู่ใกล้แหล่งขายปลีกทางพาหุรัดและสะพานหัน ตัวอย่างเช่น ในเขตสำเพ็งทำการขายส่งกิจการผ้า ซึ่งมีจำนวน 90 ร้านจาก 106 ร้านที่ระบุอยู่ใน Yearbook

Land Use พ.ศ. 2523

ทำให้สะดวกในการที่จะส่งไปขายในพหุรัด และอีกประการหนึ่ง เพราะทางด่านสำเพ็งนั้น แต่ก่อนขนส่งทางน้ำมาขึ้นที่ท่าหน้าแถว นั้น ส่วนที่กิจการขายส่งอยู่แถบถนนเจริญกรุง สีพระยา สุรวงศ์ และสีลม ก็เพราะแถบนี้เป็นแหล่งการค้าเก่าและมีตึกที่ใช้เป็นสำนักงานได้มากมาย

กิจการขายส่งของกรุงเทพไม่เหมือนของเมืองในสหรัฐอเมริกา เนื่องจากไม่ได้ติดกับ Maximum railroad facility เนื่องจากเราจะอยู่ติดกับทางน้ำมากกว่ามาแต่เริ่มแรกตั้งกรุงเทพ และหลังจากนั้นก็ขนส่งทางรถบรรทุกมากกว่าจะนิยมขนส่งทางรถไฟ

ที่นำสิ่งเกิดอีกอย่างหนึ่งก็คือ กิจการขนส่งในกรุงเทพนี้ กระจุกกระจายทั่วไปนอกจากแหล่งใหญ่ ๆ ที่กล่าวมาแล้ว แต่จะไม่มีทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของกรุงเทพเลย เพราะเป็นเขตที่อยู่อาศัย ซึ่งพัฒนามาจากเรือกสวนแต่เดิม ไม่มีถนน ไม่มีสถาบันการเงินอยู่ ใกล้เคียง และไม่ได้อยู่ใกล้แหล่ง shopping center นอกจากนี้ ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็นเขตทหารเสียเป็นส่วนใหญ่

การขายส่งผักและผลไม้ อยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา คือ บริเวณท่าเตียนและปากคลองตลาด รวมทั้งตลาดมหานาคด้วย

Urban Industrial Structure

โครงสร้างทางอุตสาหกรรมของกรุงเทพ ในปี พ.ศ. 2501

กรุงเทพมีที่ดินที่ใช้ในการอุตสาหกรรมเพียง 2.91% เท่านั้น แหล่งอุตสาหกรรมของกรุงเทพจะอยู่ที่ใกล้ ๆ กับท่าเรือ เช่น โรงงานยาสูบ โรงฆ่าสัตว์ โรงทำเครื่องหนัง ฯลฯ นอกจากนี้ก็อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ริมคลองเป็นอุตสาหกรรมเก่าแก่ เช่น โรงสีข้าว โรงเลื่อย โรงไม้ขีด โรงเบียร์ โรงทำกระดาษ ฯลฯ นอกจากนี้ก็มี cottage industries จะอยู่ในเขตที่อยู่อาศัย เช่น โรงงานทำของเล่น พลาสติก และเครื่องเหล็กเล็ก ๆ น้อย ๆ ฯลฯ ซึ่งใช้แรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่

นอกจากนี้ก็มีโรงงานซึ่งตั้งขึ้นในระยะหลัง ๆ ที่ พระประแดง และรังสิต และในเขตชานเมืองอื่น ๆ ของกรุงเทพ

ทฤษฎีโครงสร้างนครกรุงเทพ

จากการศึกษาโครงสร้างของกรุงเทพมหานครแล้ว จะเห็นได้ว่าในบรรดาทฤษฎีโครงสร้างนครทั้ง 3 ทฤษฎี คือ Concentric Zone Theory โดย Burgess, Sector Theory โดย Hoyt และ Multiple Nuclei Concept โดย Harris and Ullman กรุงเทพมีโครงสร้างเมืองจัดเข้ากับแบบที่ 3 คือ Multiple Nuclei Concept มากที่สุด โดยการปรับปรุงบางเรื่องเพียงเล็กน้อย

จะเห็นได้เด่นชัดว่า กรุงเทพมหานครมีศูนย์กลางเมือง (nu-

cleus) หลายแห่งด้วยกัน แห่งแรกก็คือ ศูนย์กลางทางวัฒนธรรม (cultural focal point) ซึ่งอยู่รอบ ๆ พระบรมมหาราชวัง ส่วนอีกแห่งก็คือ ศูนย์กลางทางด้านการค้า

สำหรับ Cultural focal point ของกรุงเทพฯ นี้ ไม่เพียงแต่เป็นศูนย์กลางของสังคมของคนกรุงเทพฯ เท่านั้น แต่ยังเน้นศูนย์กลางของคนทั้งประเทศด้วย เนื่องจากเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในอดีตและเป็นที่พักพระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ ศาลหลักเมือง วัดโพธิ์ และสนามหลวง ล้วนแต่อยู่บริเวณนี้ทั้งสิ้น ฉะนั้น บริเวณนี้จึงดึงดูดประชาชนให้มาบริเวณนี้จากทุกมุมเมือง และทั่วทั้งประเทศด้วย ฉะนั้นบริเวณนี้จึงมีความสำคัญมาก และมีฐานะเป็นศูนย์กลางทางด้านวัฒนธรรมที่แท้จริงของประเทศไทย

ศูนย์การค้าก็เป็นศูนย์กลางอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญทีเดียว สำหรับเมืองทั่วไป ซึ่งศูนย์กลางการค้าที่สำคัญที่สุด ก็คือ การค้าที่ Central Business District ของเมือง

นอกจากนี้ ตามทฤษฎีโครงสร้างนครแบบ Multiple Nuclei นี้ กล่าวว่า มีเขตที่อยู่อาศัย 3 แบบคือ low, medium and high residential area รวมทั้งมี residential suburb ก็ได้มีครบถ้วนในกรุงเทพฯ Outlying Business Center ในกรุงเทพฯ ก็มีอยู่หลายแห่งด้วยกัน ดังที่ได้แสดงในรูปสไลด์แล้ว เขตชานเมืองและเมืองใกล้เคียงของกรุงเทพฯ เป็นเขตที่ทำหน้าที่ industrial suburbs คือ รั้งสิตในตอนเหนือและพระประแดง สมุทรปราการทางตอนใต้

อย่างไรก็ดีทฤษฎี Multiple Nuclei กับโครงสร้างเมืองกรุงเทพฯ นี้ ก็มีการปรับปรุงบางสิ่งบ้าง กล่าวคือ ดึงทำการของรัฐบาลไม่ได้อยู่ใกล้กับเขต CBD แต่อยู่ในเขตรัศมีของ cultural focal point แทน ซึ่งเนื่องมาจากกรุงเทพฯ เป็นเมืองการปกครอง พระเจ้าแผ่นดินย่อมจะต้องมีความสำคัญมาก่อนการค้า

Harris and Ullman กล่าวว่า "Certain unlike activities are detrimental to each other. The antagonism between factory development and high-class residential development is well known." แต่ในกรุงเทพฯ แล้ว อุตสาหกรรมอยู่ในเขตติดต่อกับ high residential area ทั้ง 2 ด้าน แต่อย่างไรก็ดี กรุงเทพฯ ไม่มีอุตสาหกรรมหนัก ซึ่งจะทำให้มีควันฝุ่นและเสียงรบกวนประชาชนมากนัก

จากการศึกษาวิจัยการใช้ที่ดินของกรุงเทพมหานครในระยะเวลาดังกล่าว ในช่วง 200 ปีที่ผ่านมาแล้วนี้ คงจะทำให้เห็นภาพพจน์ของการพัฒนาเมืองหลวงของเราเป็นระยะ ๆ ว่าเป็นอย่างไร และในปัจจุบันการขยายตัวอย่างกว้างขวางรวดเร็ว และรีบร้อนทั้งทางด้านเนื้อที่และประชากร ทำให้เกิดปัญหามากมายซึ่งที่เป็นการจำเป็นที่รับด่วนจะต้องแก้ไขทีเดียวว่าจะทำอย่างไรให้กรุงเทพฯ ของเราเป็นที่น่าอยู่ น่าชื่นชม ในศตวรรษหน้าที่จะมาถึงนี้

หมายเหตุ:-

การจัดโครงสร้างของกรุงเทพฯ เข้าเป็น Multiple Nuclei Concept นี้ ผู้เขียนได้ใช้ข้อมูลในปี พ.ศ. 2501 เป็นเกณฑ์ ซึ่งปัจจุบันก็คงจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่อย่างไรก็ตามได้เพิ่มเติมสิ่งที่คิดว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยแล้ว มีแต่ residential quality เท่านั้น ที่อาจจะเปลี่ยนไปจากนี้บ้าง

หนังสืออ้างอิง

1. The American City : An Urban Geography - Raymond E. Murphy
2. The Five Faces of Thailand : An Economic Geography - WOLF DONNER
3. Greater Bangkok Plan 2533 - Litchfield et al
4. A History of Thailand - RONG SYAMANANDA
5. Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China - Dr. John Crawford
6. Siam in the xxth Century - J.C.D. Campbell
7. The Kingdom and People of Siam, Vol I - SIR JOHN BOWRING
8. Thailand : The Environment of Modernization - LARRY STERNSTEIN
9. Twentieth Century Impressions of Siam : Its History, People, Commerce, Industries, and Resources - ARNOLD WRIGHT & OLIVER T. BREAKSPEAR
10. Thesis - "The Structure of Greater Bangkok : An Urban Study of Land Use & Demography" - BUBPHANARD SUVANAMAS
11. กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน - กัญจนกพันธ์
12. ข่าวสารสำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ฉบับที่ 13 กรกฎาคม 2509
13. การเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร - หน่วยวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
14. รายงานการสัมมนาเรื่องปัญหานครหลวง - จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 26-28 มีนาคม 2515
15. รายงานสรุปผลการสัมมนาเรื่องการเติบโตของเขตชุมชนในภาคกรุงเทพมหานคร โดยหน่วยวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
16. ปัญหาตึกแถว - สัมมนาวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 13-14 ตุลาคม พ.ศ. 2524
17. วารสารแผนที่ปีที่ 23 ฉบับที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2524
18. ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร : นโยบาย มาตรการและวิธีดำเนินการ เพื่อปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของผังเมืองรวม - สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย
19. ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานครและปริมณฑล พ.ศ. 2543
20. บทบรรยายประกอบแผนที่เรื่องราชอาณาจักรไทย โดย R.P. Placide Augustin Déchauffé - เจ้าหน้าที่แผนกห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ กรมแผนที่ทหาร
21. เอกสารเผยแพร่ของแผนกห้องสมุดและพิพิธภัณฑ์ กองธุรการ กรมแผนที่ทหาร หมายเลข 4 "แผนที่กรุงเทพฯ" โดย ร.อ. วีระช วีระวงศ์

วิจารณ์ :

นิจ หิญชีระนันท์

สิ่งที่ผมจะต้องพูดคือ ถ้าผมต้องจัดอย่างที่ว่าจารย์บุปผนาฏจัด คือแบ่งเป็น Period ผมคงไม่สามารถทำได้คืออย่างอาจารย์บุปผนาฏ ที่แบ่งเป็น 4 ระยะคือ

ระยะแรกเป็น Fortified City ที่เป็นรัชกาลที่ 1

ระยะที่ 2 Old City เป็น 2 รัชกาล คือ รัชกาลที่ 2 และ 3

ระยะที่ 3 เป็นรัชกาลเดียวคือ รัชกาลที่ 4

ระยะที่ 4 เป็น 4 รัชกาลด้วยกันคือ รัชกาลที่ 5, 6, 7, 8

ระยะปัจจุบันที่เป็น primate city เป็นรัชกาลเดียวคือ รัชกาลที่ 9 เป็นการแบ่งอย่างแยกคายมาก เพราะระยะแรกเป็นระยะการสร้างบ้านสร้างเมือง ในระยะนั้นเรากลัวพม่าว่าจะมา เพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 1 ท่านทำอย่างดีในการสร้างป้อม

สร้างค่ายคู หอรบ ระยะที่ 2 เป็นระยะที่ค่อยสบาย เราหันกลับมาสู่การฟื้นฟูประเพณีวรรณคดี ระยะที่ 3 เป็นรัชกาลที่ 4 ที่เป็นหัวเลี้ยวของรัตนโกสินทร์ 200 ปี และ ระยะที่ 4 เป็นระยะที่พัฒนาสืบเนื่องมาถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งสำคัญมาก แล้วมารัชกาลที่ 6, รัชกาลที่ 7, รัชกาลที่ 8 ในรัชกาลที่ 7 เรามาเจอ depression ซึ่งเป็นเหตุการณ์ของโลก แล้วรัชกาลที่ 9 หลังสงครามโลก ทุกประเทศประสบภาวะโลกแตก (population explosion) กรมพระยาดำรงฯ ท่านได้ว่า แคนแควเตอร์ของกษัตริย์เรานี้ไม่เหมือนกัน รัชกาลที่ 1 โปรดว่าถ้าใครเก่งรบทัพจับศึก ก็โปรด รัชกาลที่ 2 ใครเก่งกาพย์กลอน วรรณคดี ก็โปรด รัชกาลที่ 3 ใครชอบสร้างวัดบูรณะปฏิสังขรณ์วัด ก็โปรด รัชกาลที่ 4 ใครพูดภาษาฝรั่งได้ ก็โปรด

อันนี้ก็เป็นการแบ่งที่ผมไม่รู้จะดี อาจารย์บุปผนาฏอย่างไร และเป็นที่ยังเถียงว่า การสมโภชพระนครนี้ ทุก 25 ปี 50 ปี 100 ปีนี้ จะตรงกับรัชกาลที่เป็นเลขคี่ทั้งสิ้น คือ รัชกาลที่ 1, รัชกาลที่ 3, รัชกาลที่ 5, รัชกาลที่ 7 และมารัชกาลที่ 9 กรุงเทพมหานครมีความสำคัญกับเรา ถ้าเดิมนี่ศิริราชกับเราเป็นแผ่นดินเดียวกัน ไม่มีแม่น้ำคั่น พระไชยราชาธิราชท่านมาขุดแม่น้ำที่นี้เป็นด่านภาษี เพราะว่ามี Dutch เขียนไว้เป็น “ขนอนกรุงเทพ” (ขนอนบางกอก) เป็นด่านภาษี แต่ต่อมาที่ทวีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ พระยาวิชไชยเอนทร์ทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้มาสร้างป้อม กิมป้อม และก่อนหน้าที่จะตั้งนี้เรามีกรุงธนฯ มาก่อน พระเจ้าตากสิน ชายผู้อภัย พวกเราพยายามเสนอรัฐบาลสมัยนั้นให้ตั้งชื่อถนนใหม่ ๆ พวกนั้นเป็นที่ระลึก ถนนที่ตั้งตั้งนามธรรม ทั้งบุคคล ทั้งสถานที่ นามธรรมก็เช่น ถนนอิสราภาพ คือ เรามืออิสราภาพจากพม่า นามบุคคล ก็มี ถนนตากสิน ถนนอินทพิทักษ์ ซึ่งเป็นขุนนาง นามสถานที่ก็มี ถนนท่าดินแดง เามาจากดินแดง ถนนพรานนก เามาจากทุ่งพรานนก ถนนโพธิ์สามต้น ก็ที่เราพบกับพม่า ถนนลาดหญ้า ก็เป็นตำบลที่กาญจนบุรี ที่เรารบกับพม่า เช่นกัน

รัชกาลที่ 1 ขึ้นมาก็เลือกที่ที่คนจีนอยู่อย่างถาวร. บุปผนาฏว่าไล่เขาไปได้น้ำ เราจะให้คนต่างชาติอยู่เหนือน้ำนั้นไม่เคย ในอยุธยาไม่เคย สถานทูตต่าง ๆ จะอยู่ได้น้ำ โปรตุเกส ดัชที่อะไรต่าง ๆ ไม่ยอมให้อยู่เหนือน้ำ จีนก็อยู่ได้น้ำ แต่จีนนี้ มาตั้งตรงนี้เพราะมีดวงชัย ฮวง แปลว่า ลมชัย คือ น้ำ ฉะนั้นการที่เข้ามาเลือกที่ตั้งที่ดีจนกษัตริย์ต้องมาไล่ที่ท้าววัง เพราะเลือกที่ได้ดี แล้วก็มาสร้างวังขึ้น วังทำให้นักท่องเที่ยวมา ทำให้เป็นปัญหาปริศนาทายกันว่า “อะไรอยู่ ขายแล้ว ขายแล้ว เผาแต่ขายแต่ไม่ขาย ไม่สูญ ไม่สึกหรือ” อันนี้ก็ได้แก่

พระบรมมหาราชวัง สถาปนาในรุ่นนั้น ได้ออกแบบไว้อย่างสวยงามเหลือเกิน เดียวนี้ท่านผู้ออกแบบได้ไปอยู่ใต้ดินแล้ว แต่ถ้าท่านกลับมาเห็น ท่านจะประหลาดใจว่า สิ่งที่ท่านได้สร้างได้กลายเป็นที่สนใจของคนทั่วโลก แล้วคนจีนทำให้เกิดอิทธิพล รูปร่างหน้าตาของกรุงเทพ ก่อนที่จะได้แบบอย่างของตึกแถวจากสิงคโปร์ ตอนที่ประพาสสิงคโปร์ เรามิแบบตึกแถวจีนมาก่อน คือ ถนนเจริญกรุงตอนล่างซึ่งสร้างก่อน ถนนเจริญกรุง มีบางท่านคิดว่าเป็นถนนแรก แต่มันมีมาก่อนนั้น คือ ถนนตรง หรือพระราม 4 ปัจจุบัน แต่อันนั้นมิได้เจตนาสร้างถนน สร้างเป็นคลอง จึงเรียกว่า “คลองถนนตรง” เพราะฉะนั้น การที่เน้นเรื่องถนน และถือว่า เจริญกรุงเป็นสายแรก แต่ถ้าจะเน้นเรื่องคลอง คลองซึ่งมีชื่อถนนด้วยคือ คลองถนนตรง ความเคารพสภาพภูมิศาสตร์ พวกเราไม่มี คือ กรุงเทพเป็นที่ราบลุ่ม แล้วเดิม การขุดคลองถือเป็นหน้าที่ จะขุดคลองตลอดมานอกจากนั้นก็มีการสร้างสะพาน ขุดเฉลิมรัชกาลที่ 5 พอถึงวันเกิดก็สร้างสะพานได้ถึง 17 สะพาน แล้วรัชกาลที่ 6 ก็สร้างสะพานชุดเจริญ เจริญรัฐ เจริญศรีอีก 7 สะพาน แต่สมัยนี้ตรงกันข้ามไม่ได้ขุดคลอง เพราะเราไม่เคารพภูมิศาสตร์ เราถมคลองอย่างสะพานหัวช้าง ทางกรุงเทพมหานครจะตกลงให้แบนเท่ากับถนน

ในสมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มพระราชทานที่ดินให้ตั้งกงสุลใหม่ ที่อยุธยาตั้งแล้ว แต่อยุธยาแตกมาอยู่กรุงเทพ ฯ เราจึงไม่ได้ให้เงินรัชกาลที่ 4 จึงให้ เริ่มด้วยกงสุลเยอรมัน กงสุลโปรตุเกส อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส เป็นผลให้ชาวต่างประเทศไปตั้งบ้านเรือน ร้านโรงอยู่ และที่ให้ก็ไปให้ได้นำ จากคลองผดุงกรุงเกษม ลงไปจนถึงถนนตก อันนี้พวกชาวฝรั่งก็ไปอยู่เพราะสมัยนั้น พอดูแล้วจะเห็นว่าย่านบางรักเป็นย่านฝรั่งอยู่ ชื่อถนนหนทางจะกลายเป็น

เป็นชื่อฝรั่งแทบทั้งนั้นตรอกเวสท์ ถนนบุษกราด ตรอกกัปตันบุชท์ ในขณะที่พอรัชกาลที่ 5 ขึ้น ท่านขยายเมืองท่านมาสร้างวังดุสิตทางเหนือเมือง ก็กลายเป็นที่สำหรับพวก noble หรือพวกชนชั้นสูงอยู่ ทางบางรักพวกฝรั่งอยู่ จีนอยู่ทางเขาวราชซึ่งถ้ารัชกาลที่ 1 ไม่ไล่จีนไปจากที่ตั้งตรงนี้ ๆ จะกลายเป็น China Town แถวสนามหลวงนี้ แต่เหตุการณ์ก็เปลี่ยนแปลงมาอย่างที่ว่า

นอกจากนั้นจากการที่ อ.บุญพัฒนา ได้แสดงการใช้ที่ดิน ที่ดินเราแบ่งเหมือนอยุธยา คือ แบ่งตามผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้น หรือที่ค้ากัน อย่างทางฝั่งนี้เรามีบ้านบาตร คือพูดกันถึงสิ่งที่ผลิตขึ้น หรือสิ่งที่ขาย บ้านบาตร บ้านดอกไม้หมายถึงดอกไม้เพลิง บ้านหม้อ บ้านพานถม บ้านตีทอง บ้านนางเลิ้ง บ้านดินสอ (นางเลิ้ง แปลว่า ตุ่ม) ทางฝั่งธน ฯ มีบ้านบุ คือ ทำขันทอง

สภาพกรุงเทพ นี้สามารถนำคำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยามาใช้ได้ที่ว่า “*ทางน้ำก็จะแห้งเป็นทางบก เวียงวังก็จะรกเป็นป่าเสือ*” เพราะเรา เราได้รื้อกรุงเทพจากน้ำมาเป็นบก ว่าถึงที่อยู่ เราเลื่อนจากแพ มาอยู่เป็นเรือน แต่ก็เป็นที่เรือนใต้ถุนสูง เพราะว่ามันสูบน้ำไม่ไหวอยู่ดี ทั้งที่อพยพมา พาหนะเคยใช้ เรือก็เปลี่ยนมาใช้รถ แล้วด้วยเหตุนี้พอเรามีรถรางเราก็เรียกเหมือนอย่างกับเรือ เรือไม่ต้องแจวกี่วิ่งได้เอง เรียกว่า “เรือไอ” พอมีรถรางมาวิ่งมันก็วิ่งตอนแรกมีม้าลาก มันเลยไปแล้ว ตอนหลังเปลี่ยนใช้ไฟฟ้า เราเรียกว่าเป็นรถไอซึ่งความจริงไม่มีไอ เป็นการเรียกผิด แต่เราเรียกแบบเรือไอ แล้วเรื่องตลาด เราเคยมีตลาดน้ำ ก็กลายเป็นตลาดบก เกิดตลาดบก ตลาดบ้านทวาย ตลาดน้ำนี้ ทำให้คนเข้าใจผิดว่า การที่เราเรียกว่าคลองตลาด เพราะมีตลาดอยู่ตรงปากคลอง ที่จริงไม่ใช่คลองตลาดหมายความว่า มีตลาดต้องนำอยู่ในคลองนี้ ก็เลยเรียกว่าคลองตลาด

ส่วนทางสัญจรที่เคยเป็นคลองก็ค่อย ๆ สูงขึ้น เปลี่ยนเป็นถนน นี่เป็นผลจากการสร้างถนนในรัชกาลที่ 4 จากถนนรัชกาลที่ 4 ท่านสร้างวังถึง 3 วัง ซึ่งเป็นการขยายพระนคร วังตรงกลางเมือง ท่านสร้างวังสราญรมย์ แล้วทางวังนอกเมืองที่เรียกว่า ปทุมวนาราม และการที่ท่านไปประพาสนี้ ถึงได้เกณฑ์นอนรักษาพระนคร เพราะตอนนั้นปทุมวันอยู่ห่างจากพระบรมมหาราชวังมาก ไม่ได้พูดถึงระยะ แต่พูดถึงความยากที่จะไปเวลานี้หมายถึงเกณฑ์ที่ให้นอนรักษาพระนครยังมีอยู่ แล้วก็นอกจาก 2 แห่งนี้ ท่านก็ไปสร้างอีกแห่งที่ฝั่งธน ฯ คือ วังนันทวันโยทยา เวลานั้นเป็นที่ตั้งกองทหารบก เพราะทหารบกรบกับทหารเรือเมื่อเร็ว ๆ นี้ แล้วขณะ ก็เลยยึดที่ไว้แต่ให้ทหารเรืออยู่ริมคลองเพราะมีกองรักษาเรือ

รัชกาลที่ 4 สร้างถึง 3 วังเป็นการขยายเมืองอย่างมากมีอิทธิพลอย่างมาก ต่อฝั่งเมือง ในระยะนั้นมากที่สร้างวัง-สราญรมย์นี้จะมอปลุก คือท่านเตรียมสละราชสมบัติ เป็นคนที่ไม่ติดสมบัติ ท่านจะไปอยู่วังฝั่งธนฯ ที่วังนันทวันโยทยา

ที่รัชกาลที่ 5 ความเจริญทางโลกภายนอก คือ ตะวันตกจะหลังไหลเข้ามา มากอย่างที่ อาจารย์บุญพัฒนาพูดถึง อย่างโทรศัพท์ รถยนต์ อันนี้เป็นมูลเหตุให้เกิดการพัฒนาอย่างสูง ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการติดต่อฝรั่ง ประพาสยุโรปสองครั้ง ห่างกันสิบปี ก็จริงแต่สองครั้ง ก็นำความเจริญมาสู่มาก อย่างถนนราชดำเนินเป็นถนนที่สำคัญที่สุด และคนไทยไม่เคยเห็นถนนที่ใหญ่ยิ่งและสวยงามอย่างนั้นเป็นถนนที่กว้างมีตรงกลางมีทางเท้า มีต้นไม้ซอกกาน้ำ หรือต้นไม้ขามสองแนว แล้วถัดเข้าไป เป็นทางรถข้างในและถึงเป็นบาทวิถีอย่างที่ปรากฏอยู่ที่ถนนราชดำเนิน นอกปัจจุบันยังไม่ถูกทำลาย การทำลายมีเมื่อครั้งจอมพลป. พิบูลสงคราม ที่ว่า

เปลี่ยนถนนราชดำเนินกลางให้เป็นตึก โดยไม่มีต้นไม้ ตัดมะฮอกกาน้ำกับทางเท้า ที่อยู่เป็นสิบสองข้าง ทำลายโดยไม่รู้ พระปรีชาสามารถ คือ สามารถรักษาวัง ซึ่งเป็นวังแบบอยุธยา อยุธยาตาย แต่ตายเหมือนต้นไม้ มันทิ้งผลลงมา แล้วผลก็ลอยตามกระแส น้ำมาติดฝั่งบางกอก งอกมาเป็นพระบรมมหาราชวังอย่างทุกวันนี้ และถ้าท่านโง่ ตอนที่เรานำอิทธิพลฝรั่ง เพื่อสำแดงตนว่า เรามีความเจริญ ฝรั่งจะมาใช้ข้ออ้าง เพื่อจะยึดเป็นเมืองขึ้นไม่ได้ ท่านยอมเปลี่ยน แม้กระทั่งเงินพดด้วง เป็นเงินแปะ หรือเงินแบน เปลี่ยนหมดทุกอย่าง ตึกก็เปลี่ยน คือ ไปเห็นแบบ renaissance ก็เอามาใช้ทันที ถ้าท่านโง่ ท่านจะสร้างตึกพวกนี้ประกบกับวังหลวง ผลที่เกิดขึ้นก็คือจะเป็นลูกผสม อยุธยาที่มีนิดเดียวตรงวังหลวงจะเสียไปเลย ซึ่งท่านไม่ทำอย่างนั้น ท่านขยายเมืองขึ้นทางเหนือ รัชกาลที่ 4 ขยายทางตะวันออกออกไปสร้างวังปทุมวนาราม รัชกาลที่ 5 ขึ้นทางเหนือไปสร้างคูสิต เดิมคือทุ่งส้มป่อย อยาล้อมว่า ภูมิศาสตร์ในกรุงเทพฯ พันออกไปจะเป็นท้องนา เราจะได้เห็นจากชื่อ ทุ่งหิ้ง-หลาย ทุ่งส้มป่อย ทุ่งพญาไท ทุ่งสามเสน ทุ่งมักกะสัน ทุ่งบางกะปิ ทุ่งสาละแดง ทุ่งมหาเมฆ ทุ่งวัวลำพอง เป็นทุ่งนาทั้งนั้น เป็นความสมบูรณ์ของเรา อันนี้อีกอย่างที่ผมขอเรียกว่า ถ้าเอาไม่บรรทัดเข้าจับ เราต้องคำบรรพบุรุษของเราว่าทำไมถึงมาตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองอยู่บนที่ลุ่มริมแม่น้ำ ซึ่งเป็นที่ที่ดินเหมาะกับการเกษตร ถ้าเอาทฤษฎีนี้เข้าจับ ท่านเหล่านั้นผิดพลาดมาตั้งเมืองเพราะดินพวกนี้ดีเหมาะสมกับการเกษตร นำพาเอาปู่ เอาตะกอนมาทับถม จนกระทั่งถนนบุรีได้ชื่อว่า ถนนบุรีศรีมหาอุทยาน ในขณะที่กรุงธนมีชื่อในสมัยอยุธยาชื่อว่า กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร เป็นเมืองหน้าด่านทางทะเล ที่มันดีจนกระทั่งมีคำว่า สวนในบางกอกสวนนอก บางช้าง เพราะมีดินดี แต่บัดนี้เราทำลาย

ดินดีเสียหมดเลย ดินดีพวกนี้ไปอยู่ใต้คอนกรีต ใต้บ้าน ใต้เมืองที่กำลังแผ่ขึ้นทุกวัน ๆ เป็นความผิดพลาด แต่ว่าอย่างที่อาจารย์ก็ถูกต้อง เอ๊ยเมื่อสักครู เราจะเอาบรรทัดนี้ไปจับวันก่อนนี้ เป็นการไม่เป็นธรรม แล้วท่านก็สร้างวังขึ้นสองวัง วังเก่าท่านรักษาเอาไว้ วังใหม่คือ ที่คูสิตรวมทั้ง พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ซึ่งสร้างต่อมาในรัชกาลที่ 6 ท่านรักษาไว้แล้วท่านเชื่อมด้วย King way หรือ King walk คือถนนราชดำเนิน ท่านปรีชาสามารถ ท่านแยกไว้สอง แล้วคุณลองเทียบกับคนระดับรัฐมนตรีของเราในวันนี้ ท่านหนึ่งมีกระทรวงอยู่ประชิดกับวังหลวง เพียงแต่มีถนนสนามชัยคั่น แต่ท่านรื้อวังสราญรมย์ ซึ่งรัชกาลนั้นสร้างเอาไว้ และเป็นคอร์ทข้างใน ท่านรื้อบางส่วนลง แล้วสร้างขึ้นไปหกชั้น ไม่มีใครเขาทำ และเมื่อเร็ว ๆ นี้ มีรัฐมนตรีอีกท่าน เสนอว่าบ้านพิษณุโลก บ้านบรมมหาราชวัง ยังมีที่ว่างอยู่มาก ให้ไปสร้างศาลต่าง ๆ เสีย คือพวกคนเหล่านี้ ความลึกซึ้งที่จะสร้างบ้านเมืองให้อุณหภูมิเย็นเกินไป คนหนึ่งถนัดเรื่องต่างประเทศ คนหนึ่งถนัดเรื่องกฎหมาย แต่ความถนัดที่จะรักษาสິงต่าง ๆ ไว้ให้คนรุ่นหลังได้ชื่นชมแทบไม่มี ถนนราชดำเนินมี อิมเพล็กซ์อย่างสูงและมาถูกทำลายเสียบางส่วนและถนนสายนี้ เมื่อวาระสุดท้าย คำวันที่ 22 ตุลาคม ขบวนแห่อัญเชิญพระบรมโกศของรัชกาลที่ 5 ท่านก็อัญเชิญมาจากวังคูสิต มาสู่พระบรมมหาราชวัง ในรัชกาลที่ 5 นี้ไม่ใช่จะมีแต่ราชการที่จะตัดถนนดี ๆ อย่างถนนราชดำเนิน แต่เราปล่อยให้เอกชนทำด้วย อย่างถนนสี่พระยา ปี 2447 สร้างขึ้น มีผู้รวมทุนกันสร้างความจริง เกือบจะซื้อถนนห้าพระยา แต่เนื่องจากคนที่ 5 เป็นหลวงเลยเรียก สี่พระยา คือ พระยาอินทราธิบดี-สีหราช รองเมือง ซึ่งตอนหลังมาทำถนนรองเมืองด้วย พระยาพิพัฒน์โกษา พระยานรฤทธิ์ราชหัตถ์ พระยานรารัตถ์

เลยเป็นสี่พระยา คุณหลวงมนัส ก็เลยไม่ถูกนับชื่อด้วย

ตกลงเราก็มองภาพรวม ๆ ว่าสมัยนั้นกรุงเทพฯจะมีบางลำพู เป็นพวกคนไทยธรรมดาอยู่กัน ทางคูสิตจะเป็นพวกไทยชั้นสูง มีวัง ทางเขาวราชมณจินอยู่ ในขณะที่บางรัก สาทร มีฝรั่งอยู่ เราเห็นชัดมากถึงการแบ่ง แลนด์-บัลท์ พวกนี้ในรัชกาลที่ 5, รัชกาลที่ 6, รัชกาลที่ 7 แต่พอรัชกาลที่ 8, รัชกาลที่ 9 ความเจริญต่าง ๆ มันชานขึ้นมา ก็เกิดลักษณะการที่เราไม่สามารถที่จะ distinguish ให้เห็นชัดเจนแตกต่างกันเช่นนั้นได้ มาถึงรัชกาลที่ 6 ความจริงถ้าท่านได้ทำอะไรไปแล้วจริง ๆ จัง ๆ จะไม่มีปฏิวัติ 2475 เพราะตอนที่ท่านไปเรียนที่ Oxford ท่านได้เพาะปลูกความเป็นประชาธิปไตยไว้แล้ว ท่านเข้าใจอย่างดี ได้เรียนรู้ เมื่อท่านประพาสอเมริกา ท่านเขียนจดหมาย นิเวศพิบบลิก (new republic) แสดงถึงเพื่อนอเมริกันคนหนึ่ง แสดงว่าท่านตั้งรัฐสภาขึ้นแล้วมีคนนั้นเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เป็นคล้ายความฝัน ต่อมาตอนที่เปรมภุชราชกุมารอยู่ ท่านตั้งเมือง ม็อง (Mang) ขึ้นเป็นเมืองประชาธิปไตยว่าถ้าเราเปลี่ยนการปกครองให้มีสิทธิเสรีภาพในระดับ กราส รุท (grass-roots) จะเป็นอย่างเมือง ม็อง ม็อง (Mang) มาจากคำว่า มอโก (Mango) คือไปสร้างตรงที่มีต้นมะม่วง ถัดไปท่านไปสร้างคูสิตธานี ซึ่งอาจารย์หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล มีศรัทธามาก เป็นเมืองคูสิตธานี แสดงถึงเมืองประชาธิปไตยอย่างชัดเจน

ผมเห็นว่าเราไม่ใช่เป็นประชาธิปไตยจริง คือผมเห็นว่าเราที่ผมจะทำฝั่งเมืองให้กับเทศบาลต่าง ๆ ทั่วประเทศนี้ปรากฏว่า ต้องติดต่อกองการปกครอง ผมปรับทุกข์กับท่าน ท่านบอกถ้าเราจะเป็นประชาธิปไตยแบบนั้น ต้องทราบก่อนว่าพวกนายกเทศมนตรีมาอย่างไหน เขาบอกว่า มาจาก 2 อย่างคือ 1. มาจากอิทธิพลนักเลงเป็นพวก "แก๊งสเตอร์" (gangster) กับอีกประการประกอบด้วยการหว่านเงิน คือ เป็น

เศรษฐกิจมีเงิน เพราะฉะนั้น ถ้าคุณปล่อยให้ฝั่งเมืองอยู่ในมือของคนเหล่านี้ ๆ จะกอบโกยผลประโยชน์ ผมก็พูดไม่ออก ที่เป็นข้ออ้างอันหนึ่งที่เราไม่สามารถให้อำนาจแก่ กร๊าส-รุต (grass-roots) หรือท้องถิ่น ได้จริง ๆ เราก็เป็นชาติเกษตร มีความยากจน มีคนอพยพจากหัวเมืองย้ายเข้ามาเหมือนกระแสน้ำอันเชี่ยว มาสร้างสลัมอยู่แล้ว จะให้บ้านเมืองสวยได้อย่างไร ในเมืองมันตอบสนองเพียงคนน้อย ๆ เท่านั้น คนส่วนใหญ่จะเป็นผู้สะท้อนภาพของเมืองให้เราเห็น ฉะนั้นเมืองจะไปสวยงามอะไรไม่ได้

คำว่า "กร๊าส-รุต สำคัญ ถ้าไปเปิดพจนานุกรม จะพบว่า มันแปลว่า ท้องถิ่น แต่การปกครองของไทยไม่ใช่รากหญ้า แต่เป็นต้นไทรใหญ่ ที่แผ่กิ่งก้านออกไปเป็นเรื่องต่างพระเนตรพระกรรณ ในรัชกาลที่ 7 มีกฎหมายออกมาเกี่ยวกับผังเมือง เป็นพระราชบัญญัติทำนุบำรุงหัวเมือง ชายทะเลฝั่งตะวันตก หัวหิน ชะอำ ปอผี๋ย หนองแก เขาเต่า แต่มีคนที่เป็นหัวข้ายเขาบอกว่า รัชกาลที่ 7 ไม่ได้ทำนุบำรุงจริง เพราะตอนนั้นก็หวังว่าวังไกลกังวล หรือพวกผู้ดีจะไปตากอากาศแถวชะอำ จะได้มีน้ำใช้ ไฟฟ้าใช้ อันนี้ผมขอให้ความเป็นธรรมกับท่านว่า ขณะที่รัฐบาลเปรมหรือก่อนรัฐบาลเปรม กำลังให้ความสนใจชนบทที่ยากจน หรือที่เรียกว่า poverty area เป็นเพราะเราถูก pressure ความยากจนเกิดมาก คนจนมีมากต่างกับสมัยรัชกาลที่ 7 สมัยนั้นคนจนก็ไม่จนจริง เพราะฉะนั้นการที่ท่านตั้งพระราชบัญญัตินี้ขึ้นมา ถือว่ามีความสำคัญ ทำให้ย่านนั้นมี infrastructure มีอะไรดีขึ้นมาก

อาจารย์บุปผาญเอ่ยถึง OBC หรือ Outlying Business Center อันนี้ฟังดูแล้วจะเป็นทฤษฎีฝรั่ง ฟังยาก แต่ถ้าคิดแบบไทย ๆ จากกรุงเทพออกไปทางเหนือก็มีดอนเมือง ไปทางนครปฐม ทางใต้ ทางเพชรเกษม ออกไปตะวันออก ทางที่จะไปบางแสน ระยะประมาณ 20 กิโลเมตร

มันจะเกิดศูนย์กลางของมันเอง คุณขึ้นไปดอนเมือง ไม่ถึงดอนเมืองดี ราว 20 ก.ม. จะมีสะพานใหม่ ลงไปทางล่างจะไปบางปู จะมีสำโรง หรือพระโขนงก็ได้ แล้วทางเพชรเกษม ก็มีบางแค ห่างไปราว 15-20 ก.ม. ได้ มันจะเกิดขึ้นเอง และมักจะเกิดตรงที่เป็นคลองตัดกับถนน เพราะพวกนั้นเขาเข้ามาไม่ได้ที่จะมาซื้อของ จะเกิดเป็น sub-center ขึ้นเอง โดยนัยเดียวกัน รอบ ๆ ของบางแค รอบ ๆ สะพานใหม่ มันจะมีจุดการค้าเล็ก ๆ รอบนั้นอีกที่ อันนี้เป็นหลักธรรมชาติ

ผมมีอะไรเสนอเพื่อแก้ คือ เราต้องชะลอความเติบโตใหญ่ของกรุงเทพจาก Invention ของโลก คือ มีลัพท์ให้ขึ้นทางสูง มีรถยนต์ให้ออกไปทางตั้งได้ จะทำให้เมืองแผ่ขยายและสูงขึ้นด้วย เราต้องลดความสำคัญ และความดึงดูดของกรุงเทพลง กระจายความเจริญออกสู่หัวเมือง และชนบท สกัดกั้นความเจริญเติบโตของกรุงเทพ นำเอาปัญหาบาปรทุกอยู่แต่ที่นั่นมันมีปัญหามาก ผมพูดไม่จบ เรื่องที่ดินสมัยอยุธยา ที่ดินเป็นของกษัตริย์ แต่ทำให้ราษฎรอาศัยอยู่ แต่รัตนโกสินทร์ ให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ ที่เรียกว่า Free-Hold อย่างออสเตรเลียเขาไม่ให้ ที่ Canberra ที่ดินเป็นของหลวงทั้งสิ้น แล้วเขาให้อยู่ 33 ปี หรือ 66 ปี หรือ 99 ปี หรือชั่วชีวิต

อาจารย์มาสรุปจบท้ายที่ primate city คือเมืองที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ผมไปสัมภาษณ์ที่ฟิลิปปินส์ ปรากฏว่าผู้ช่วยของ อีเมลด้า มาร์กอส แก่เป็นรัฐมนตรีช่วยชื่อ โฮเซ่ คอนลาโด เดนิสเตส เป็นรัฐมนตรีช่วยกระทรวง Human Settlement ขึ้นพูดว่า มนิลาแผ่เป็น primate city ซึ่งแปลว่า โตเดี่ยว และอาจารย์สวาสดี เสนาณรงค์ หัวหน้าภาควิชาภูมิศาสตร์ที่ประสานมิตร ท่านชอบและบอกว่า เป็นคำที่แปลได้ว่า เมืองโตเดี่ยว คอนลาโด เดนิสเตส บอกว่า มนิลาแผ่เป็น primate city ซึ่งใหญ่กว่าเมืองที่สองคือ เมืองเซบูล อยู่ถึง 10 เท่า พอถึงคราวผมขึ้นพูด ผมก็ปลอบบอกว่า ไม่เท่าไรหรอก ที่กรุงเทพใหญ่กว่า เชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองที่ 2 กว่า 30 เท่า และผมก็ลองคิดว่า เซบูล ของเกาหลีใหญ่กว่าซูซานที่เท่า คั้นคว่ากัวลาลัมเปอร์ใหญ่กว่ายอร์กทาวน์ก็เท่า ปรากฏว่าเขาไม่ก็เท่า เพราะฉะนั้นเรากลายเป็น Champion แต่น่าเสียดายเพราะมันแสดงความล้มเหลวทางเศรษฐกิจในระดับชาติของเรา คือมีเมืองใหญ่อยู่เมืองเดียว ถ้าเป็นต้นไม้แล้วออกผล เมืองเหล่านี้คือ ผล ผลที่มึหมา คือ กรุงเทพ นอกนั้นเป็นผลกระ แกรีน ต้นไม้ต้นนี้เป็นต้นไม้วิกลจริต ควบคู่กับอาการของ primate city คือ อาการที่ชานเมืองขยายกลืนกินชนบทรอบข้างอยู่ ทุก

สัปดาห์ ทุกเดือน เหมือนเนื้อร้ายที่งอก ออกไปไม่สิ้นสุด คนเพิ่มอพยพเข้ามา ก็ ออกไปหาที่ดินราคาถูกชานเมือง แล้วไป อยู่แบบเบาบาง กระจัดกระจาย กรุงเทพ มหานครบอกรช่วยไม้ไหว ก็ก่อให้เกิด ลักษณะแบบที่ว่า บ้านเมืองก็ไม่ใช่ นาไร่ ก็ไม่เชิง เราต้องแก้โดย concept ของ new town in town กับ new town out in the country คือ เราจะต้องให้เกิดเมืองขึ้นให้ ใจได้ ในชนบท (new town out in the country) ขณะเดียวกันต้องแก้กรุงเทพ โดยการสร้างเมืองใหม่หลายแห่ง ในเมืองเก่าคือเป็น new town in town เวลานั้นกรุง- เทพใหญ่ ลามออกไปใหญ่เป็น monster แล้ว core หรือ แกน ไม่มี อย่างนี้ก็แสดง ว่ามันมีหลายแกนที่กระจายออกไป แต่ ไม่มีอะไรเด่นชัด อีกทางหนึ่ง ผมเห็นว่า เป็นของดี การที่เรากระจัดกระจาย มีตึก แถวที่ลามออกไป ถ้ามีฉะนั้นแล้ว การ จราจรจะตาย และอีกอย่างถ้าจะมองให้ เห็นภาพของกรุงเทพฯชัด เรามองกรุงเทพ อย่างเดียวไม่ได้ ต้องมองที่ชุมชนอื่นทั่ว กรุงเทพฯ ในภาคต่าง ๆ แล้วต้องมองอย่าง พยายามเปรียบเทียบหาทั้งข้อเหมือนและ

ข้อแตกต่าง และข้อที่เป็น interaction ต่อ กันและกันของกรุงเทพฯกับเมืองเหล่านั้น ด้วย

เมืองนี้ พลาโต บอกไว้ว่าต้องมี 5,000 คน อย่างเกินกว่านั้น เพราะสมัย พลาโตไม่มีเครื่องขยายเสียงแบบนี้ เพราะ ฉะนั้นประชาธิปไตยเป็นได้โดยความร่วมมือ ของคน ต้อง 5,000 คน ต้องได้ยื่นคน พุดคนเดียว ถ้าเป็นหมื่นคน ประชาธิปไตย ไม่งอกแล้ว เพราะคนฟังไม่ได้พูดไม่ได้ สมัยลีโอเนิร์โด ดา วินชี บอกว่า ควรจะมี 30,000 คน แสดงว่าเจริญขึ้น ต่อมา สมัยใหม่นี้ เลอ คูร์วาซิเยร์ บอก ควรจะมี สัก 3,000,000 คน พุดไปอย่างนั้น แต่จะ ให้กลับมามากว่า เมืองไทยโดยเฉลี่ยมีเท่าไร เราเอาเมืองกรุงเทพฯไปถึงเมืองเล็กที่สุด คือ เมืองลับแล (อุตรดิตถ์) เรามียู่ประ- มาณ 200 กว่าบ้านแล้วเราหยิบบัตรกลาง มาเป็น Medium average ปรากฏว่าเป็น ชุมพรกับยโสธร เมือง 2 เมืองนี้ เวลานั้นมี คนประมาณ 20,000 คน ไม่เป็นเมือง สำหรับคนจะอยู่ด้วยความผาสุก ไม่สามารถ จะ support หอสมุด สวนสัตว์อะไรได้ แล้ว เมืองไทยเป็นอย่างนั้น ●

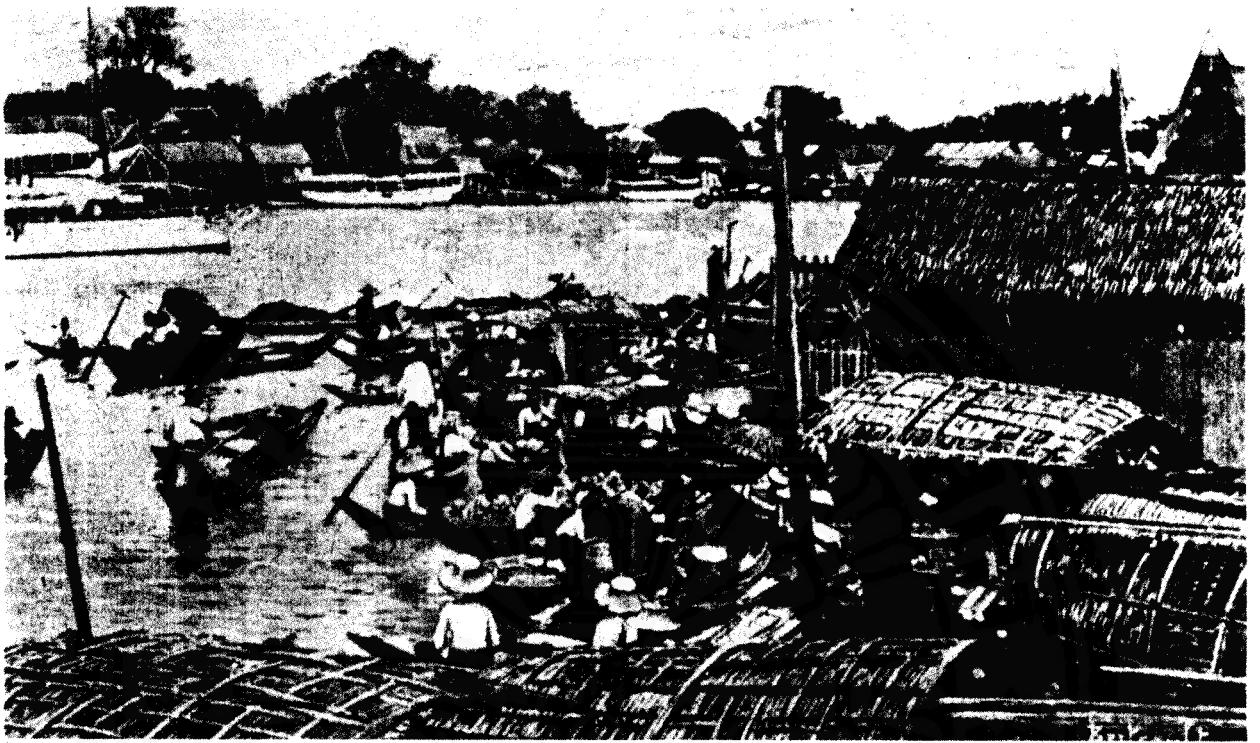
วิจารณ์ :

พัฒนาภาค พืชดกกุล *

เห็นด้วยกับ อาจารย์นิจ และคง เหมือนกับท่านผู้ฟังที่นั่งอยู่ในที่นี้ว่าอาจารย์ บุปผนาภูมิวิธิการที่น่าสนใจในการเสนอ ความเป็นมาในอดีตในระยะ 200 ปี ให้ เป็นช่วงเป็นสมัย โดยวิธีการแบ่งกรุงเทพ ออกเป็นระยะต่าง ๆ อย่างที่เรารับกัน แล้ว คือตั้งแต่สมัย Capital จนถึงสมัย Primate ซึ่งเราจะเห็นว่าการแบ่งเมืองตาม หน้าที่หลัก (functional specialization) ใน ระยะต่าง ๆ ทำให้เห็นโครงสร้างของ กรุงเทพฯ ซึ่งมีข้อคิดที่ว่า เมื่อมีหน้าที่หลัก อย่างหนึ่ง โครงสร้างของกรุงเทพฯก็จะมี ลักษณะแบบหนึ่ง ส่วนวิธีที่อาจารย์นำมา แบ่งระยะเท่าที่อ่านและฟังเข้าใจว่า เป็น วิธีการวิเคราะห์จากลักษณะ (Qualitative Analysis) คือการใช้การสังเกตโดยทั่วไป การอาศัยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ โบราณสถานและสิ่งที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นหลักในการแบ่งโครงสร้างเมืองออกเป็นระยะต่าง ๆ วิธีการแบบนี้รู้สึกว่าได้ ผลดี ที่นี้เรามาดูทางด้านประโยชน์ที่ได้รับ แน่นอนกรุงเทพฯมีความเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางด้านประโยชน์ใช้สอยมา โดยตลอดและโดยต่อเนื่อง และคงต้อง เปลี่ยนแปลงต่อไปเรื่อย ๆ ซึ่งเราจะเห็น ว่าตั้งแต่ระยะแรกจนถึงปัจจุบัน โครง- สร้างทางด้านประโยชน์ใช้สอยของกรุง- เทพฯ มีเพิ่มมากขึ้น และสลับซับซ้อนขึ้น ซึ่งเป็นธรรมชาติของเมือง ที่มีขนาดของ- ประชากรเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ อีกเรื่อง หนึ่งที่คิดว่าได้รับประโยชน์คือ ในเรื่อง ของการใช้ที่ดิน คือ กรุงเทพฯมีความเจริญ เดิบโตอย่างที่เราเรียกว่าตามยถากรรม ไม่มี แบบแผน เพราะฉะนั้นถ้ามองให้ตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา กรุงเทพฯเป็น

* คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เพียงหมู่บ้านที่มีลักษณะเป็น Village ทำหน้าที่เป็นเมืองหลวงหรือราชธานี แต่เนื่องจากการไม่มีการควบคุมและการวางผังเมืองกรุงเทพได้เจริญเติบโตขึ้นจนหลายคนในปัจจุบันเข้าใจว่ากรุงเทพเป็นมหานคร (Metropolis) แต่ที่จริงกรุงเทพเป็นมหานครแต่ชื่อ ทางด้านโครงสร้างแล้วไม่ใช่ ถ้าย้อนกลับไปในรัชกาลที่ 5 กรุงเทพมีแนวโน้มที่จะเป็นเมืองที่มีการใช้ที่ดินอย่างมีระเบียบ ในสมัยนั้นเมื่อลัทธิจักรวรรดินิยมได้แผ่กระจายเข้ามาในภูมิภาคแถบนี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักและทรงรับภาระที่จะทะนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญทัดเทียมกับชาติที่เจริญแล้วอื่น ๆ ได้ทรงจ้างนักวางผังเมืองชาวยุโรป ให้จัดการวางผังเมืองซึ่งทำให้รัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเมืองที่สวยงามคือมีการจัดระบบถนนสายหลัก เช่นถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร และเขาวราชให้กระจายอย่างไม่ห่างกันจน

เกินไป คือกระจายอย่างได้สัดส่วน ไม่ก่อให้เกิดปัญหาการจราจรอย่างในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันถนนสายหลักในกรุงเทพกระจายอยู่ห่างกัน และระหว่างถนนสายหลักจะไม่มีถนนสายใหญ่อื่น จึงทำให้พื้นที่ที่อยู่ระหว่างถนนเหล่านั้นกลายเป็นตรอกซอกซอย ซึ่งทำให้การจราจรในกรุงเทพขุมนเหมือนการจราจรนอกจากนี้ศูนย์การค้าใหญ่ ๆ 3 แห่ง คือแถวเยาวราชซึ่งเป็นย่านการค้าคนจีน แถวบางลำพูเป็นของคนไทยเรา และแถวบางรักเป็นย่านการค้าของชาวยุโรป เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าโครงสร้างสำคัญ ๆ ได้ถูกจัดไว้อย่างเหมาะสม สวนสาธารณะก็มีเพียงพอได้สัดส่วน มีทั้งสวนสาธารณะขานเมืองที่สวนลุมพินี ในเมืองก็มีที่สวนดุสิต และอาคารร้านค้า อย่างที่เห็นในรูปก็ตั้งอยู่อย่างค่อนข้างเป็นระเบียบ การสาธารณสุข-โลก ได้สัดส่วนไม่เหมือนในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องมาจากการขาดการวางแผนและโดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็น

ต้นมา เมื่อธุรกิจได้รับการส่งเสริมและขยายตัวอย่างรวดเร็ว

ที่จะขอข้ามมาพูดถึงโครงสร้างกรุงเทพที่ว่าเป็นแบบมีหลายศูนย์กลาง (Multiple Nuclei) ในระยะปัจจุบันที่กรุงเทพมีลักษณะหลายศูนย์กลางตามที่อ้างถึง คือตั้งแต่ พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากนายทุนและเจ้าของที่ดินได้ความคิดในเรื่องการจัดการธุรกิจแบบศูนย์การค้ามาจากต่างประเทศ เพราะเห็นว่าเมื่อสร้างสิ่งนี้ขึ้นมา จะได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากมาย ศูนย์การค้าจึงได้เกิดขึ้นมากมาย มีลักษณะเป็นศูนย์การค้าย่อย (Outlying Business Center) จนอาจกล่าวได้ว่ากรุงเทพเป็นเมืองแห่งศูนย์การค้า (City of Shopping Center) ปัญหาที่ร้ายแรงก็คือ กรุงเทพไม่มีเทศบัญญัติการใช้ที่ดิน ใครจะสร้างอะไรตรงไหนก็ได้ นอกจากศูนย์การค้าต่าง ๆ แล้ว สองข้างถนนทุกสายยังมีแต่อาคารร้านค้า (Ribbon Development) มิฉะนั้นก็จะมีลักษณะ

เป็นบริเวณธุรกิจการค้าเฉพาะอย่าง (Specialized business area) เช่น แถววังจรรย์บ้านหม้อ ประตูน้ำ ซึ่งมีลักษณะที่ไม่ค่อยเป็นระเบียบ อีกเรื่องหนึ่งที่น่าจะกล่าวถึงคือเรื่อง C.B.D. (Central Business District) ในความหมายทางวิชาการ กรุงเทพฯยังไม่มี การพิสูจน์ว่ามี C.B.D. อย่างที่เรามักอ้างกัน คือมักหมายถึงบริเวณตั้งแต่บางรักเรื่อยมาจนถึงเพชรบุรีตัดใหม่ ซึ่งครอบคลุมบริเวณสี่ลม ราชประสงค์ สยาม-สแควร์และประตูน้ำ ที่จริงแล้วน่าจะเรียกบริเวณดังกล่าวว่าเป็นเขตธุรกิจหลักของกรุงเทพฯ (Major business district) มากกว่าบริเวณที่จะจัดว่าเป็น C.B.D. จะต้องมียุทธศาสตร์ การคมนาคมขนส่งและอาชีพหลักของประชากรที่ต้องอาศัยลักษณะภูมิประเทศในที่ลุ่มเพื่อการเพาะปลูกข้าว แต่ทว่าในปัจจุบันสถานการณ์ (Situation) และหน้าที่หลักของกรุงเทพฯได้เปลี่ยนแปลงไป กรุงเทพฯได้เติบโตจากหมู่บ้าน

เรื่องสุดท้ายคือ เมื่อดูรูปกรุงเทพฯที่จำแนกตามประเภทการใช้ที่ดินจะเห็นว่าการใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัยมีอัตราส่วนที่สูงที่สุด รองลงมาคือการใช้ที่ดินเพื่อหน่วยงานของทางราชการและมหาวิทยาลัย รองลงมาอีกก็คือการใช้ที่ดินเพื่อพาณิชย์-กรรม แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าอัตราส่วนการใช้ที่ดินที่ต่ำที่สุดคือการใช้ที่ดินเพื่อสาธารณูปโภค ซึ่งรวมถึงการใช้ที่ดินสำหรับถนนหนทาง ซึ่งมีเพียงร้อยละ 1.50 เท่านั้น ซึ่งเป็นสัดส่วนที่น้อยมากของเมืองขนาดอย่างกรุงเทพฯ เมื่อเปรียบเทียบกับอัตราส่วนการใช้ที่ดินเพื่อการนี้กับประเทศที่เจริญแล้ว อย่างเช่นในสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีการวางผังเมือง เราจะเห็นว่าอัตราส่วนการใช้ที่ดินเพื่อการสาธารณ-

ูปโภคโดยเฉลี่ยของเมืองต่าง ๆ สูงถึงร้อยละ 25.7 ซึ่งมีอัตราส่วนเป็นที่สองรองจากการใช้ที่ดินเพื่อพักอาศัย

ท้ายนี้จึงอยากสรุปว่าตำแหน่งที่ตั้ง (Location) ของกรุงเทพฯที่ได้ถูกเลือกให้เป็นราชธานีหลังจากที่เราพ่ายแพ้จากพม่า เป็นทำเลที่เหมาะสมดี ทั้งทางด้านยุทธศาสตร์ การคมนาคมขนส่งและอาชีพหลักของประชากรที่ต้องอาศัยลักษณะภูมิประเทศในที่ลุ่มเพื่อการเพาะปลูกข้าว แต่ทว่าในปัจจุบันสถานการณ์ (Situation) และหน้าที่หลักของกรุงเทพฯได้เปลี่ยนแปลงไป กรุงเทพฯได้เติบโตจากหมู่บ้าน

มาเป็นศูนย์กลางในทุกด้านของประเทศ และยังเป็นแหล่งปัญหาใหญ่ในอีกหลายๆ ด้าน อันสืบเนื่องมาจากการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และไม่มีการจำกัดขอบเขต ฉะนั้นการทุ่มเททรัพยากรของชาติเพื่อสร้างความเจริญยิ่งขึ้นให้แก่กรุงเทพฯอย่างมากเกินไปจะเท่ากับเป็นการถ่วงความเจริญให้กับเมืองอื่น ๆ ของประเทศ ฉะนั้นจึงน่าคิดว่าอาจมีบริเวณอื่น ๆ ที่มีความเหมาะสมสำหรับการพัฒนาเป็นเมืองศูนย์กลางทางธุรกิจของประเทศ โดยสิ้นเปลืองทรัพยากรที่น้อยกว่า และเป็นการลดปัญหาให้กับกรุงเทพฯอีกด้วย ●

